

శ్రీ

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక

Journal of the Telugu Academy
KAKINADA

దేశభాషలందుఁ బ్రజ్వలించు వెలుగు తెచ్చు

సంపుటము

౪౭

వి ల ం బి

మా ఘ షా ణ్ణ న ము లు

సంచిక

౬

విషయ సూచిక

1. పాణినిః	...	321
శ్రీ పరాశరం గోపాలకృష్ణమూర్తి		
2. సౌందరనంద సౌందర్యము	...	322
శ్రీ నరసింహ దేవర ఉమామహేశ్వరశాస్త్రి		
3. గ్రంథస్వీకారము	...	332
సంపాదకుఁడు		
4. అన్వృక్తి ముక్తావళి	...	333
శ్రీ కాకరవర్తి కృష్ణశాస్త్రి		
5. ప్రాచీనకాల శిల్పచిత్రలేఖనములు	...	353
శ్రీ విశ్వనాథ నరసింహం		
6. శశికలావిలసనము	...	373
శ్రీ వడ్డాది సీతారామాంజనేయకవి		
7. మహాశ్వేత	...	375
శ్రీ టి. భాస్కరరావు		
మాధ్యమికకారికాః-సుబోధినీ వ్యాఖ్యా	...	
శ్రీ కొల్లూరి సోమశేఖరశాస్త్రి		

పాణి నిః.

శ్రీ) పరాశరం గోపాలకృష్ణమూర్తి: M. A.

గైర్వాణి భువనస్య దిగ్గజవరా భారావనే సంస్తుతాః

స్తమ్భా వ్యాకరణాఖ్యభిర్మనదన స్యాత్స్వస్తహృద్యస్య యే

దీపా మార్గనిదర్శకాః పథి పతేజ్జ్వాల్యాదిమేధావినా

మధ్యాయాః కలితా భవంతి సుకృతౌ య స్యాష్ట; వందేమునిమ్.

శబ్దామ్బుధౌ సంశయమప్తనత్వే

నిరర్గళం వ్యాకరణాఖ్యనౌకామ్

యః కర్ణధార స్సమతారయ త్తం

పదే సదా పాణిసమానిరాజమ్.

పతేజ్జ్వలి ర్వగరుచి

ర్నాగేశో భట్టదీప్తితః

హరి ర్భట్టి ర్వామనో య

మన్వగచ్ఛన్ త మాశ్రయే.

మునీనాం కాశ్యపాదీనాం

శాబ్దికానాం మతానిచ

స్వీయమార్గం చ యో2 తాసీత్

త మీడే శాబ్దికం మునిమ్.

కృతే ర్యస్య మహాభాష్య

మేక స్యా ఏవ విద్యతే

మూత్రాణి చానవద్యాని

కలయే పాణినిం ఋషిమ్.

సౌందరనంద సౌందర్యము.

శ్రీ సరసింహదేవర ఉమామహేశ్వరశాస్త్రి

నవ్యాంధ్రములో మధురకావ్యము అన్నియో వెలసినవి. అందు కొన్ని రసఖండములుగా తేరినవి. కొన్ని యఖండమహాకావ్యములైనవి. వీనిలో దుర్భాక రాజశేఖరశతావధానిగారి “రాజావ్రతావసింహచరిత్ర,” గడియారమువారి ‘శివభారతము’, మధునాపంతులవారి ‘అంధ్రపురాణము’; తుమ్మలచౌదరిగారి ‘ఆత్మకథ’, పింగళికాటూరికవుల ‘సౌందరనందము’ ఈనాటి తెలుగుసాహిత్యమునకు వన్నె బెట్టునిండు కావ్యములు—ఇది యొకకావ్యపంచకము—ప్రకృతము సౌందరనంద కావ్యసౌందర్యము.

పెద్దకవులలెక్కలో పరిగణనకు వచ్చినవారిలో గుర్తింపదగినవి ప్రతిభావ్యుత్పత్తులు. రెండును నమముగా మిళిత మైనకవిత వన్నె గాంచును. దానిలో జాతీయతాగ్రంథము మరింత మెలుగు నిచ్చును. జంటకవులహృదయములపంట యీశృతి. ఇది మనయాంధ్రమున కావలసినంతపేరు దొచ్చుకొన్నది. రచయితలను మహాకవులను జేసినది. ఇది పరమస్వతంత్రకావ్యము. సంస్కృతమున అశ్వఘోషుని సౌందరనంద మున్నది. పేరులోనియందమునమాత్రమే. ఆపేరు పెట్టుకొన్నారు గాని రచనావైచిత్ర్యమంతయు వీరిసొంతము.

స్వతంత్రకృతుల నిర్వహించుటలో కొన్నిచోటుల కవి ప్రతిభ పోగొట్టుకొనుచుండును, కాని వీరిస్వాతంత్ర్యము, ప్రతిభావిశేషము కొని యాడదగినది. కావ్యలోకమున నిది యొక కొత్త ఎత్తుగడ. భావనమృద్ధి రసనమృద్ధి గలిగి ధర్మనిష్ఠాగర్విష్ట మగునతివృత్తముతో మనోహర మగు సుక్తివైచిత్ర్యో గుణవంతముగ పాగిన మహాకావ్య మిది. రాశిలో చిన్నదే కావచ్చును. గుణనమృద్ధి కావలసినంత కలదు.

మొదటినుండియు వీరు కావ్యమున ప్రొత్తదారు లేరుకొన్నారు. కావ్యమలో సర్వదా నూతనప్రియత గప్పడును. నూత్నకవిత్వకవిత్వ వల్లి—“వాసనల్ ముంచుకొనక నవప్రసవముల్ విరబూచుచు నున్న దీవు కల్పించినపాదులందు”—త్రొక్కగదరయ్యా నవధర్మమార్గముకొ చరింపరాదె నవధర్మము—నవీనసృష్టిపరిణామ మిటుల్ నెరవేరెనో యుక—ఇత్యాదిగా తమకు గలనవ్యతలోని అభిరతి చూపుకొన్నారు. ఈనవ్యత ఇతివృత్తము తీసికొనుటలోనే కాక భావమునను నొడికారము నను ప్రొత్తప్రొత్తదారులు చూపినది. ప్రాచీనత వీడక, నవీనత నేరు టయే యిచటినవ్యత. అభ్యుదయ మని నేలవిడిచినసాము కారాదు గదా!

అద్యతనాంధ్రకవి ప్రపంచనిర్మాతకు భక్తిమై నుడుగరల్ ఘటి యించెడిపూనిక — ఉదారభావప్రసాదగుణోత్ఫుల్లకృతిప్రసూనవిగళ న్నారందధారాసురాపగ నోలాడి రచించి తెచ్చిన దీకృతి. ఇందలి భావప్రసన్నత, మారందధారాసురాపగ నోలాడినకవితాధార పరి కింతము—బుద్ధుడు నిర్వాణపథము కనుగొని మానవకోటి నుద్ధరింప స్వదేశమునకు వచ్చి బౌద్ధభిక్షులుగ ప్రజలను చేర్చికొని వారిద్వారా మతబోధ, జీవకారుణ్యము, అనాథసేవ, మానవ సంస్కృతి సాధించిన పుణ్యగాథ. ఇతివృత్తము.

బుద్ధునిసోదరుడు నందుడు. అతనివలపుతీవ నుందరి.

“తానా నుందరనందు డవ్వెలదియూ తన్వంగమాధుర్యలీ

లానందైకనిధాన మొండొరులప్రేమాలాపకేళీవినో

దానూనానుభవమ్ములా మదనవిద్యాదై శికమ్ముక; సముల్

కానక రాదుగదోయి కామజనలోకమ్ముందు నాదోయికిన్”.

ఈప్రణయోపాసకులను బౌద్ధభిక్షుల గావించి లోకకల్యాణమున కాదం పతుల నాదర్యమూర్తులుగ చూపిన ధర్మగాథ యిది. జీవద్రవయిత లకు ధర్మనిష్ఠ యొకయూధ్యత జేకూర్చును.

సాందరనందము తొమ్మిదివర్గలు. పునరాగమనము, భిక్షాగమనము పరివ్రాజనము, నిరీక్షణము, అనుతాపము, ఉపదేశము, ధర్మసంవాదము, అనుజ్ఞ, సహధర్మచర్యము ఇవి తొమ్మిదివర్గములు.

ప్రథమవర్గలో కావ్యారంభ మిటు లున్నది:—

“యస్మహాత్మాగమహిమమ్మునాలకించి
మూడుకాలముల్ రోమాంచమును వహించు
నేడుదీపులకుఁ బ్రాకి యెవని ధర్మ
లతలు నన లెత్తె నాశాశ్వతతీ నునుండు”.

ఇది చాలవిలక్షణముగ దోచుకొన్నకృత్యాది. ఏమహాకావ్యములో నిట్టి యారంభ ముండదు. దీనిలోనియందము జూడదగినది. ఈవర్గమున బుద్ధుని స్వదేశపునరాగమనము వర్ణితము. పల్లెల పట్టణముల నవారిగ ధర్మబీజములు జల్లుచు నేగుట—పండితు డైనబ్రాహ్మణుడు సామరు డైననిషాదుడు కేల్పండలు బట్టి పోదగినచారి ప్రజాతతికి చూపుచు కపిల వస్తుపురము వచ్చుట. వచ్చినబోధినత్తుని జూచిన ప్రజలు:—

“మున్న గురాలజంటలను బూన్చిన బంగరు తేరివగ్గముల్
చెన్నుడు తాల్పగా సరిగచేలలు చాలిచి తూర్పుగొండపై
నున్న సరోజబాంధపుని యొప్పున నేగెడిరాచబిడ్డ కా
ప్రన్న నిమేసఁ గావియును బాదచరత్వము గక్షపాలయున్.

అనుకొనుచు తీర్థమున కేగినటు లేగి మ్రొక్కిరి. తడియారని కన్గవయు బొడియారిననోరు నాచు దవయా! యనుచు మునలిరాజుకూడ శాశ్వమునిని దర్శించెను. బోధినత్తు డైనభర్తను జూచుటకు వచ్చినయశోధరను చిత్రించిన యారసఖండము నిరుపమానము.

కజ్జలహీనమై కాంతిబాసిన కనుంగొనలందు బాష్పాంబుకణము లురల విగతసంస్కారమై వ్రేలుపెన్నెరికురుల్ సెదరి వెన్నునఁజిక్కుజీరువడగ వసివాల్చువాడిన పసిడిమైతీవ సంభ్రమయానవశతః గంపము వహింప బాలినచెక్కిళ్ళ పయిపయిఁ బాలువారివ కంటిసీరు చారికలు గట్టి

నంతిపురి వీడి వచ్చి శూన్యవలోక
నమూల గాంతుని గనుచు రూపమువహించు
శోక మన చాల నిలై యశోధరయును
కొడుకుకూకటి నొక కేలఁ బుడికికొనుచు.

ఇపుడీయశోధరను ఇచటికి దెచ్చుట యొకలోకోత్తరవిషయము.
ఇట్టి సన్నివేశమును బోషించుటలో కవికి గలప్రతిభ పరీక్షకు బదును.
తండ్రి వచ్చెను. భార్య గన్నబిడ్డ దప్పించిరి. కాని శాశ్వముని కందఱు
ప్రజలు వీరు నొకతీరువారే. అత డిచ్చినసం దేశ మందఱకు నొక్కటియ.
ఇక్కడ బుద్ధునిపాత్రోపాక్షము గొప్పది. బుద్ధుడు బోధగావించెను.
వృద్ధరాజు, తక్కినప్రజలు దీక్ష గైకొని జాద్ధులైరి.

పతిపదాబ్జాతముల వాల్చి పాదధూరి
తనయునకు రక్షగామోముఁదమ్ము నిలిపి
నీ కివే జోత లనిపించె నిర్వికార
మానస యశోధర గుణప్రసూనలతక.

ఇదియొక నూతనసృష్టి :—

ఇంకొకప్రత్యేకత. రాజోవునర్గములం దొకకొత్తపద్ధతి కలదు.
నర్గలోని సారాంశమును చెప్పక చెప్పునొకపద్యమును సర్గారంభమున
నడుకుట. అది చదువుటలో ముందునర్గలోని వివిధాంశములు ద్యోత
కము లగుట. ద్వితీయనర్గమున సుందరవందల రాగరసము వర్ణితము.
అనర్గము మొదటనుంచిన యీవృత్తము జూడుడు. ఇం దెంతటికవిలా
పాటనము శృంగారరససిద్ధి గలవో !

చెవిదాక గొనయమ్ము లాగి చెఱకుఁసింగాణి నీ వెక్కుపె
ట్టువిలాసంబును లేతన న్నోలయుచూడ్కుల్ మెప్పు లందీయగా
ననలోకింపుచు బూవుటమ్ము రతి నీ కందింప దెందమ్ములక
గవియ న్నొ పెడిలవృత్తుల్గి నమస్కారంబు మీసధ్వజా !

రాబోవు శృంగారరసమున కిది నాంది. ఈసర్గమున శృంగారము సీనులు దాటినది.

ఈయుక్తివైచిత్రీ విలువగట్టరానిది :—

ఎట్టసెరల నందునిచూపు లింతియాన
నేందునకుఁ గెంపులనివాడులెత్త సతివ
కజ్జలపుఁజూడ్కి ప్రియునివక్షాఃక వాటి
గట్టుఁ దోరణములు నల్లకల్వపూల.

రచయితలభావనాబలమున కిది చక్కనియుగాహరణము :—

బ్రతుకు నిక్కముయేని యవ్వారిపట్ల
విరతిలేనిస్వప్నమ్ము నా జరుగఁబోలు,
బ్రతుకు నిక్కముగాక స్వప్న మగునేని
సత్యమై తోపబోలు నాజంపతులకు.

ఇట్లుపై నొకచక్కని ప్రేమవిలాసము. వర్ణితము అత్యంత సహజము. సహజశృంగారమును చిత్రించుటకు చేయుతిరిగినచతురత కావలెను. నందునిచేతిలో దర్పణ మున్నది. దానిలో నీడను చూచు కొనుచు తనకపోలములపై పత్రభంగములు దిద్దుకొనునుందరి నాధుని మోములో ముద్దులుగుల్క విసములపోలువునకు మురియుచున్నది. అంతలో నాధుడు 'ఉఫ్' అనినాడు. ఊర్పుతుంపురులు తళతళలాడి యద్దములోని ప్రతిబింబమును మూసినవి. నాధునిపనికి మెచ్చువచ్చియు హృదయమున దాచి కినుక నహించినది. భర్త ఆమెపాదములు పట్టెను. ఏలుకో వేడుకొనెను. తన్వి పకాలున నన్వి 'యింతలోనే నడలెకాగ దోయి, మనబింకములింతపాటివా' 'కానరకూస రైతి వని కాఁగిట చేర్చి చెక్కులు దువ్వును. దీనిలో నందసుందరుల యవ్యాజానురాగము నిష్కల్మషహృదయములు చిత్రింపబడినవి. రాబోవునియోగమునకా యింత యున్నతి నందిన దీరసస్థాయి యనిపించును. నవీనమార్గమున నకృతక మగుప్రణయమును పోషించుటలో యీకవులది చక్కనిచేయి. "వెలది! యీరాగలతలు పుష్పించునట్లు లీనునోరిధములు ఫలియించు నట్లుదరు లొరసి పాలునీమనుతావ్రవంతిఁ దేలిపోదము పెఱతలం పేల

మనకు?" అనుకొనుచున్నంతలో గాతమర్చి భిక్షాటనమున కాఁయింటి కేగుదెంచెను. ఈ ప్రవేశ మొకయుజ్జ్వలత దెచ్చుకొన్నది. ఇది శ్రీనాథుని తీరు గలది.

“ఉడురాజోపలఘటనానుభగమై వ్యోమమ్ముఁ జొంచించు మేర పడకింటన్ లలితోపభోగకలనాపారీణుడై నందు డా మడతీన్ గూడి యిటున్న వేళఁ బిలిచెన్ మధ్యాహ్నభిక్షార్థి యై గడవన్ మెట్టినగాతముండు మను భిక్షాం దేహి యన్ వాకునన్”. కాని లోనుండి అస్తి నాస్తి యనువ శ్కేమియు రాక వెడలిపోయినాడు. తెలిసి చింతించిన నందుడు “ఎడయని ధర్మరాగ మెటు లేనొకముం దడు గేయ రెండుమూడడుగులు ప్రేమధర్మ మపు డాతని వెన్నకు ద్రోయ” బుద్ధునికడ కరిగినాడు.

తృతీయసర్గమున నందుడు బుద్ధుని చేరుట—హితము బోధింప బుద్ధుని ఆజ్ఞచే శిష్యులు బలవంతముగ నందుని భిక్షకుని జేయుట.

“భిక్షువుండలి చేడిక్కి పెనగులాడి, వేడుకొని బిట్టుగా విలపించి కసరి విసివి చేప్తులుఁక్కి సామ్యసిలి వొలి సుందరీప్రాణధనము భిక్షు లకుఁదక్కి” పరివాజకు డయ్యెను. ఈతనియవస్థల దెలుపునీశబ్దముల కూర్పు శ్రీనాథుని బోలినకూర్పు. ఇం దాతని హృదయవేదన స్పష్టము. అందుననే ‘ఆంధ్ర’రచయితలు’ దీనిని ప్రాత్రోత్తలసేతుబంధ మన్నది.

నాలుగవసర్గమున నుందరి నందునికై నిరీక్షణము, విలాపము వర్ణితము. ఇందలినుందరి, రాగరంజితహృదయమున రేగినతుపాను, ఆపె వేదన చక్కగ చిత్రితమై మనసు కఱగించును. భర్త పరస్త్రి లోలు డయ్యెనేమో రాలే దనుకొన్నదిమొదట నుందరి.

“ఆరసభావ మానెనరు లామురిపెమ్ములు నట్టినుద్దు లా తేరినపొంకముల్ కళలతేరిన కూర్మలు కుస్తరింపు లా గారము లెల్లఁ బోయి పెరికాంతకుఁ జిక్కుట యైనచో నమ స్కార మొసర్పఁజెల్లెడిని గాక మరేమన జంచలాత్మనిన్”.

బుద్ధుడు నందుని భిక్షునిగా జేసె నని విని చింతించుచున్నది. కవుల హృదయము పరామర్శింపుడు.

“శోకరూపిణి యైవ యశోధరాంబ కీర్తిణి దోడిశోడలనై తినిజము”

“ఇ దెట్లు లాప్పితివి మొగ్గనుఁ ద్రొంచుట సిందె శోయుటల్”

“సతైములో నహింపవలె శాశ్వతికమ్ముగ భర్తయోగనం

పత్రికి భాజనంబ వయి వర్ధిలు మమ్మరొ! యంటి కాదె”.

అన్నది. ఇందలి భర్తయోగనంపత్రికి భాజన మగుటలోని స్లేషమ నోజ్జము. హృదయమై శాల్యమును చూపును.

‘అయిదవసర్గము బోనుబడ్డ భద్రగజముపోలిక కుందు’ నందుని విషాదము—అతనిపరితాప మిది.

“కిసలయశోమల మ్మయినకేలు గ్రహించినదాదిగా రసో
ల్లననమనోహరంబును గళానవతారమణీయమున్ నితాం
తనుఖద మైనసిదుచరితమ్మున నొక్కొకభావ మిట్లు మా
ననమును బాటి నీ నెరతనంబునకుఁ బ్రణమిల్లజేసెడుకొ”.

ఇది నందుని ప్రవృత్తియే కాదు. పాఠకుల నాస్థితికి దెచ్చుకా వ్య మిది యని యీ ఘట్టము నిరూపించగలదు. హృదయము జూపు సీసవ్యనుభాధార చవిచూడుడు.

“వలపుల్ వడ్డికి బాటఁ గొగిటఁ గడింపక బాత్రై నిండు చూ
పులకుఁ వెన్నెలవై శ్రవోయుగళి కింపుల్ నింపుగానమ్మ వై
యలరుంచానిని యయ్యు నూర్పులకుఁ బై నాత్మైకభోగ్యమ్మ వై
తలపుల్ దాటి యభిన్నవై తుది మదాల్నా నాకు లేవై తివే!”

శృంగార మన్ని పోషణములకన్నను పెద్దపని. అందునను పోతన వలె శృంగారమువెంట అధ్యాత్మికత చూపుట మరింత కష్టము. ఇందు కృతకృత్యమగుట దైవదత్తము. ప్రకృతమున నీకావ్య ముట్టిది. సుందరీ నందుల ప్రణయగాఢలో బుద్ధునితత్త్వము పోషించి కృతకృత్యులైన

వా రాజంటకవులు. ఇం దంచులుముంచు శృంగారము, శాంతపావనగం
భీరనరశభావబంధుర మగుతత్త్వము పోషించబడినది.

బుద్ధుడు, చింతించునందునకు హితము దెల్పఁ గొఁగిటఁ జేర్చెను.
ఈచేర్పులోని స్వతంత్రిత నవీనభావనాబలము ప్రశంసనీయుములు.

“వన్నె దొఱంగి కొంజిగురు వాడి కృశించినలేతతీవకుఁ

వెన్నెల జల్లుకొమ్మిసిమి పెట్టినరీతిఁ గుచూరనందుఁ డా
యన్న కవుంగిట నిల్చిచినంతనె కీడ్వడి యున్నయంగముల్

కొన్నవకంటు నత్తునయుఁ గొన్నటు లాయె మనంబు రెక్కొన్నెన్.”
ఇది చాల కొత్తభావము. బుద్ధుడు శాగిలించునంతలో నందునియవ
యవములు కొన్నవకము నత్తువ గొనుట. ఇది బుద్ధిని లో నెల్పిన
ప్రత్యేకత- కవులలో గలప్రత్యేకత.

ఇక బుద్ధబోధము రసనమందితమై ఉత్తమచాతీయత జూపు పర
మరమ్యఘట్టము. ఇందు కవులధార్మికత లెల్లము. “కుమారా ! నీ
యాగమసము మావిహారమునకు మహోత్సవ మగు నని తెచ్చితిని.
నీవంటివా డీటుల కంట నీర్వెట్ట తగదు. శోకమోహములను వీడుము.
సంసారరణ్యమున హింసారంభమువినా, సుఖము దేహికి లేదు.

“ప్రాసాదోపరితలముల

దాసీజనకల్యూమాసతీత్రదోగో

ల్లాసలసితాత్మ లెల్ల డ

యాసారవిదూరులో మహాంధులొ తనయా !”

“వే) గయినట్టివేదనల పెల్లునమున్నెకుగుడ్లు గూలి య

య్యో! గడికాల్లు నైచిగొని యొండొటిఁ వాచుచుఁ గ్రుమ్ములాడునీ
లేగలవంటిలో కులమలీమనభావముఁ బాపి ప్రాతురా

రాగిలి భోగముల్ గుడుతురా ! నినువంటి నరేంద్రపుత్రీకుల్.”

“ఇస్సీ ! పుష్పబాణాగమాధ్యేత్ప్రపథమికుండ నై తిరుగజన్నే
నీ కిటుల్ సాదరా !”

“కుత్తుక నల్లపూసయుఁ గుండలోన
వడ్లగింజయుఁ గనుల బాష్పములు లేక
కడుపు చుమ్మలు చుట్టగా నడలు చున్న
తల్లులం గాంచకుంటి వోతమ్ముఁగుట్టి!”

ఇటు లుపదేశించి ప్రణయోపాసిన తత్త్వోపాసిన గావించును. బుద్ధునిచే చేయించినబోధనలో లోకవృత్తము, అవాధులకూయి, పాప కూపవిపన్నాత్ముల ప్రవృత్తి- వారి మద్ధరించి, మతహితము, మానవ సంస్కారము, సత్యహింసశీలాదిరక్షణము- గోరుట ప్రధాన మని తెల్పుటలో కవులజాతీయత గజ్జెలుగట్టి యాడినది.

సప్తమశ్లోకమున బుద్ధసంతుల ధర్మసంవాదము. ప్రేమలో సం దునివై గుహ్యము వాని నవినాకాంక్షలు - దానిపై బుద్ధునిప్రతిపక్షము రమ్యాతిరమ్యముగ సాగినది. నందు డనును:-“పొచ్చె మెఱుంగనిభావ మురే పొంది పొనగి వలపునెత్తావు లీనడుభాగ్య మల్పు మగునె గురు దేవ!”

“వసివాళ్ళాడ దొకప్పుడు

గనుగండదు మేల్నిచాయ కగ్గదుఁ తావున్

కొనరుమరందము చిలుకును

వినువక యెదఁ దాల్చు నట్టిప్రేమగుమమ్మున్.”

ఇట్టి సూతనములు సింగభిక్షాటూరికవుల సొమ్ములు. వారిచూపు లీలోకముననే కాదు. లోకాంతరమునకుగూడ పోయినవి:—

“నా కీలోకముతోఁ బనేమి విను మన్నా ! పాలమున్నీటిలో

నేకాంత మృగుచోఁ బ్రవాళములలో నేపారుద్రీపమ్ములో

నాకురే గాలనిపూలు వాడనివసంతారామమధ్యమ్ములో

రాకాచంద్రసహస్రీముర వెలుగుపార్శ్వగ్రీష్టుసం దొక్కటన్”.

“నాకుం బ్రాణము ప్రాణ మైనచెలితో నానాసుఖముల్లగ లతా
నీకమ్మై పెనగొన్నదోలికలలో నిఃభేదదివ్యామృత
స్వీకారమ్ము భజింపుచు నమయముర సీమర వెనక దాటి యే
కాకారమ్మును నిత్యమై నెగడు నయ్యాసంద మద్ధించెడక.”

దానిపై బోధనత్వ దనును:—

“తా నొకగడ్డ కట్టుకొని తత్పరత శిలలై నశించున
జ్ఞానల కేడనోయి సుఖసంగతి! తాఁ దనయాలి, యాత్మసం
తానము, తోడబుట్టుగులు, శిల్పియు దండి కలమ్ము దేశము
మానవు లెల్ల పొగిలులు కుమార! ననుస్తముఁ దాను గావలెక.”

విసర్గనిశితముగ మాధురీధురీణముగా గౌతముడు ధర్మపారము లుపన్య
సింపగా నాతనిహృదయము తదర్థముసం దొకింత యుద్గ్రహీత మైనది.
కాని పత్నినిగూడ భిక్షుకీగ జేసి బౌద్ధధర్మము పాలింపవలె నని కోరు
కొనెను. వీనిపరిణామమున విది యొకచక్కనికల్పనము. అట సుంద
రియు భర్తతోబాటు తనకు నాదీక్ష నొసగరాదా! యని చిలుకతో
ననును. ఒకేకోరిక నిరువురిలో నొకేసమయమున బుట్టించుట వారి
యవ్యాజ్ఞపేమకు బలము. చక్కనిది నిది.

బుద్ధుడు:—

అనదృశమ్ముగు బ్రహ్మచర్యవ్రతమ్ము
శాలని మొన్ననరించుచు బౌద్ధధర్మ
మూన నధికారిగులు నుందురేని యట్టి
శీలవతులకు నాహ్లాతసిద్ధి యగుతే!

అని అంగీకరించెను.

ఇప్పుడు సుందరానందులు ఆదర్శబౌద్ధమత వ్యాసకులు!
సౌందరసందము భాషాలోకమున కొకసౌందర్యతార!

గ్రంథ స్వీకారము

1. శృంగారతిలకము:— ఆంధ్రీకర్త-
శ్రీఉప్పాడ రాజారావుగారు, కాకినాడ.
 2. శ్రీబుద్ధచరిత్రము:— ప్రకాశకులు-
జీవకారుగ్యపంఠము, నరసారావుపేట.
 3. శబల:— కర్త : అభినవతిక్కన-
శ్రీతుమ్మల సీతారామమూర్తి చౌదరిగారు.
 4. ఆంధ్రీసేవాకథలు:— కర్త : శ్రీబాస్తి వేంకటనరసయ్యగారు,
చిలకలూరుపేట.
 5. విద్యాశ్రీ ధూళిపాళ వేంకటసుబ్బయ్యగ్యముగారి లఘుకృతులు.
 6. సింహబలి:— కర్త: శ్రీమోటూరి వేంకటరావుగారు, విజయనగరము
 7. శ్రీవిలాసము } కర్త : విద్యత్కవి శ్రీ ఆసుండి వేంకట
 8. సుందరీపరిణయము } శాస్త్రిగారు, విజయనగరము.
 9. మదాలసచరిత్రము: (మూలమునకు నాంధ్రీవివరణము)
ప్రకాశకులు శ్రీ వ్యాసాశ్రమము, ఏర్పేడు- చిత్తూరుజిల్లా.
 10. దేవీవతి (ఆంధ్రీకర్త):— శ్రీ మధునాపంతుల సూరయ్యశాస్త్రి
గారు, పల్లిపాలెము.
 11. గంగాపరిణయము-ప్రబంధము } కర్త : మధురకవి మూలాలపేరన్న
 12. శ్రీరామప్రభుశతకము } శాస్త్రిగారు, బిలానపురం, ము||ప్ర||
 13. ఆంధ్రీముకుందమాల } డిటా
 13. జీవసమాధి (అనార్కలిచరిత్రము) }
 14. Annals of Oriental Research:— Vol. XV (1958-59) Part I
Publishers- University of Madras.
- * పై గ్రంథములను పరిషత్తు కృత్య తాపూర్వకముగ స్వీకరించినది- వీని
పయి సమీక్షలు క్రమముగా భావినందికలలో వెలువడును.

సంపాదకుడు.

[గతిసంచితరుచాయ]

శ్లో. మహానుభావసంసర్గః

కస్య నోన్నీతికారణమ్

ప్రవిశ్య గంగాం రథ్యాంబు

తిదత్తై రపి సేవ్యతే.

తే. గీ. మహి మహాశయభవ్యసంసర్గగరిమ

మేవని కున్నీతిహేతువై యెనఁగకుండు ?

కలువరథ్యాజలంబులు గంగఁ గలిసి

విబుధతతిచేతఁ గూడ సేవింపఁబడవె !

శ్లో. అన్య జగద్ధితమయీ మనసః ప్రస్పృత్తిః

అన్యైవ కాపి రచనా వచనావళీనాం

లోకోత్తరా చ కృతి రాకృతి రాత్తప్రద్యా

విద్యావతాం నకల మేవ గిరాం దవీయః.

ఉ. మానసికప్రవృత్తి లసమాజజగద్ధితశక్తి వేఱు, వా

చానుపమానసంగ్రహసహరివిధానము వేఱుతీరు, వి

ద్యానిరవద్యసజ్జనుల యాకృతులుక కృతు లార్తప్రద్యముల

మానితముల దవీయములు మంజువచోమృతభూరిధారకున్.

శ్లో. హంసో న భాతి బలిభోజనబృందమధ్యే

గోమాయుమండలగతో న విభాతి సింహః

జాత్యో న భాతి తురగః ఖరయూధమధ్యే

విద్యాన్న భాతి పురుషేషు నిరక్షరేషు.

మ. ఖరయూథాంతరమందు నున్నతతురంగం బెట్లు భాసించు ? చు

ర్భిరగోమాయుచయంబునం దెటులు శోభంగాంచుఁ బంచాన్యముక

గరటాంతర్గత మాచు నేకరణి వీకం జెందు మారాళముక

విరసానక్షరకుక్షు లై నజనులక విద్వాంసుఁ డెట్లుఁ ప్పెడిన్.

శ్లో. విదుషాం వదనా ద్వాచః
 సహసా యాతి నో బహిః
 యాతా శ్చేన్న వరాంచన్తి
 ద్విరదానాం రదా ఇవ.

తే. గీ. పండితాఖండలుని మోమునుండి యెప్పుడు
 గడురయంబున నుడి బహిర్గతము గాదు
 కరము వెలువడ దానికిఁ దిరుగు లేదు
 సమదదంతావళములదంతములు వోలె.

శ్లో. విశ్వాభిరామగుణగౌరవగుంఫితానాం
 రోహోఽపి నిర్మలధియాం రమణీయ ఏవ
 లోకంప్రదైః పరిమతైః పరిపూరితస్య
 కాశ్చీరజస్య కటుతాపి నితాంతరమ్యా.

చ. అమలినశేమీమహితం లై యభిరామగుణాలవాలు రై
 యమరెడు నుత్తమోత్తమల యాగ్రహముఁ రమణీయమేయగున్
 అమితసువాసనాగుణము లందినకుంకుమపూవులోఁ గటు
 త్వము చెఱలాడుచున్నను నితాంతమనోహరతఁ భజింపదే.

శ్లో గురై రుత్తంగతాం యాతి
 స శు సింహావనాదినా
 పాప్రసాదశిఖరస్థాఽపి
 కాశః కిం గరుడాయతే.

తే. గీ. నుతగుణగణంబుచేత నన్నతిని గాంచుఁ
 గాని సింహావస్థాతికలవఁ గాదు
 ఉచ్చతరపాదశిఖరమం దుండుఁగాక
 కాక మెన్నటికై పను గరుడఁ డగునె ?

శ్లో. తుంగాత్మనాం తుంగరసా న్నచుక్థా
మనోరథా న్పూరయితుం స నీచాః
ధారాధరా ఏవ ధరాధరాణాం
నిదాఘవాహపౌశమే స సద్యః.

తే. గీ. అధికులమనోరథముఁ దీర్చ నధికసరస
వరులె శక్తులు, నీచులవలసఁ గాదు;
ధర ధరాధరనై చాఘతాప మడఁపఁ
గలవె ? ధారాధరావళి గాక సదులు.

శ్లో. సత్పురుషః ఖలు హితాచరన్తై రమంద
మానందయ త్యఖిలలోక మనుక్త ఏవ
ఆరాధితః కథయ కేన కరై రుద్యతై
రిందు ర్వికాసయతి కైరవిణీకులాని.

ఉ. కోరకయే హితమ్ము లొనఁగూరిది లోకచయమ్ము నెల్ల స
త్పురుషరత్న మత్యధికమోదరసాంబుధి ముంచి తేలుచుక
“కైరవిణీకులమ్మును వికాస మొనర్చుము నీ” నటంచు నె
వ్వారయినక కలాసిధిని ప్రార్థనలం బచరించియుండిరే ?

శ్లో. సుజనోఽపి హి కుప్యతి భృశ
మనవసరజ్ఞేన యాచిత స్సుహృదా
మరతాంతరే రుదంతం
ప్రియ మపి పుత్రం శప త్యహో ! జననీ.

మ. సుజనుం డయ్యు గరమ్ము కోవకలనం జూపుక హితుం బొద్దకున్
విజయంచేసి యకాలమందు మివలక నేడంగ; రోదించుచో
సజహద్వైఖరి సంగహంతిరముసం దావేశ మేపారఁగా
నిజపుత్రుం గడు దూరదే జనని యెంతే చానిఁ బ్రేమించియున్.

శ్లో. నుజనో హి యాతి శాంతిం
పరహితబుద్ధి ర్వివాశకాలేఽపి
ఛిన్నోఽపి చందనతరు
స్ఫురభయతి ముఖం కుతారస్య.

తే. గీ. సజ్జనుండు వినాశావసరమునందు
నందు సస్యహితైషియై యతనుశాంతి
సారెకుఁ గుతారధారఁ బాటిరతరువు
చీల్చుబడుచున్న వాసింపఁ జేయకున్నె?

శ్లో. కస్మా దిందు రసా ధినోతి జగతీం పీయూషగర్భైః కర్తైః
కస్మా ద్వా జలధార యైష ధరణీం ధారాధర స్సించతి
భ్రామం భ్రామ మయం చ సందయతి వా కస్తాత్ త్రిలోకీం రవి
స్సాధూనాం హి పరోపకారకరణే నో విధ్యపేక్షం మమః.

కా. ఆలింఘ విధి లే, దపేక్షయును లే, దన్యోపకారక్రియా
లోలం జానుజనాంతరంగమునకుఁ; లోకత్రయం జ్ఞాపియ్య
ఏలా రంజిలఁజేయు భానుఁడు? ఘనం డేలా యిల్ల వారిఁ బ్ర
క్షాళించుకొ? విధుఁ డేల తేలుచును లోకంబు సుధాలోచులన్.

శ్లో. పరార్థవ్యాసంగా దుపజహ దథ స్వార్థపరతా
మభేదైకత్వం యో పహతి గుణభూతేషు సతతం
స్వభావా ద్యస్యాంతః స్ఫురతి లలితో దాతృమహిమా
సమర్థో యో నిత్యం స జయతితరాం కోఽపి పురుషః.

చ. అలరుఁ బరార్థజీవి యయి స్వార్థపరత్వము వీడి, భేదధీ
కలనఁ ద్యజించు, నేకతను గాంచు సదా గుణభూతసంతతిఁ
లలితపదాన్యతామహిమిల్ల వెలుఁగొందు, స్వభావసంగతిఁ
గలితయశోవిభాసురుఁ డొకానొకపూరుషభూషణుం డిలన్.

శ్లో. ఉపకార మేవ తనుతే
విపద్గత స్సద్గుణో నితరాం
మూర్ఖాం గతో మృణో వా
నిదర్శనం పారదోఽత్మ రసః.

కం. ఉపకారంబే చేయుక
విపద్గతుడు నయ్యు సుగుణవిశ్రుతుఁ డెపుడుక
ఉపమింపవచ్చు మూర్ఖయొ
యపమృత్యునొ కనిన పారదాఖ్యరసంబున్.

శ్లో. శూన్యేఽసి చ గుణవతా
మాతన్వాన స్స్వకీయగుణకాలైః
వివరాణి ముద్రీయక చాగ్ర
గూర్ణాయు రివేహ సజ్జనో జయతి.

తే. గీ. ఏమియును లేకపోయిన నురువరగుణ
వ త్త నిజగుణగణమునఁ బరిధవించి
వివరములనెల్లఁ దా మూసి విజయి యగుచు
సజ్జనుం డందు నూర్ణాయుపామ్యగరిమ.

శ్లో. గిరయో గురవ స్తేభ్యో
పుష్కర్యో గుర్వీ తతోఽసి జగదండం
శస్త్రా ద ప్యతిగురవః
ప్రళయేఽప్యచలా మహా త్కానః

ఆ. వె. వరధరాధరాళి గురు వగు, సద్దాని
కంటె గురువు ధర, జగంబు దాని
కంటె గురువు, ప్రళయకాలమందుం జలిం
పనిమహాత్ము లరయఁ బరమగురులు.

శ్లో. నాపేక్షా న చ నాక్షిణ్యం
న ప్రీతి ర్న చ సంగతిః
తథాపి హరతే తాపం
లోకానా మున్నతో ఘనః.

ఆ. వె. లేదు సంగతంబు లేదు దాక్షిణ్యము
లేదు ప్రీతి మఱియు లే దపేక్ష
యైన లోకతాప మంతయు మాన్పుకొని
హోన్నతిం జరించుచున్నఘనఁడు.

శ్లో. ఆపద్గతోఽపి చ మహాశయచక్రవర్తీ
విస్తారయ త్యకృతపూర్వ ముదారభావం
కాలాగురు ర్దహనమధ్యగత స్సమంతా
ల్లోకోత్తరం పరిమళం ప్రకటికరోతి.

ఉ. ఆపదలందు సైతము మహాశయమూర్తి పురాధికంబుగాఁ
జూపు నుదారభావము; సమాత్మకృతానుశిఖాంతరిస్థలీ
స్థాపిత మాచుఁ గాలుచు ససారపరీమళభారసిన్దుల
వ్యాపకతక రహించు నగురట్టులు హరియశోవిభాసి యై.

శ్లో. ఉపరికరవాలధారా
కారాః కూర ధుజంగమపుంగవాత్
అంతస్సాక్షాద్ద్రాక్షా
దీక్షాగురవో జయంతి కేఽపి జనాః.

తే. గీ. ఉపరివేషము విశితాసికుపితధార
ఘోరకాళోదరాధికకూర, మంత
రంగము ప్రకస్తనోస్తనీహరిధారి
మధురమధురస మొక్కొక్కమానవునకు.

శ్లో. ఖల స్పష్టసకారావ
రక్షణైకహతాశః
పరదుఃఖాగ్నిశమన
మారుతః కేవ వర్ణితామ్.

తే. గీ. సాధుతూలావనమునఁ గృతానుఁ డగుచుఁ
బరులదుఃఖాగ్నిఁ జల్లార్ప వాయు నగుచు
నాత్మ సుస్పృంగుచున్ మింటి నంటుఖలుని
నిరత మేవావిరిగను వర్ణింపవలెనొ !

శ్లో. ఖలః కరోతి చారాత్క్య
మలం పతతి సాధుషు
రావణేన హృతా సీతా
బంధనం తు మహోదధేః.

తే. గీ. ఖలుఁడు గావించునట్టి దుష్కార్యచయము
సాధుజనపుంగవుల నెల్ల బాధనెట్టు
రావణుఁడు తొల్లి జానకీరమణిఁ గొనఁగ
నంటురాశికి బంధనం బబ్బెఁగాదె !

శ్లో. అహ మేవ గురు స్సుదారుణానా
మితి హాలాహల ! మా స్మ తాత ! దృవ్యః
సను సంతి భవాదృశాని భూయో
భవనేఽస్మిన్ వచనాని దుర్జనానామ్.

చ. అతిశయదారుణాచరణులందు ఘనండను నేనె యంచు నీ
మతిఁ దలపోసి గర్వ మతిమాత్రముఁ బూనకుమా హాలాహలా !
క్షీతిని భవాదృశోగులు వసింప రటంచు దలంపఁబోకు నం
తతఁపని త్రుడువ్వజనతావచనప్రచయంబు లేదోదో ?

శ్లో. నిష్ఠాతోఽపి చ వేదాంతే
సాధుత్వం నైతి దుర్జనః
చిరం జలనిధౌ మగ్నో
మైనాక ఇవ మార్దవమ్.

తే. పర్వవేదాంతశాస్త్రనిష్ఠాతుః డయ్య
సాధుభావంబుఁ గనఁడు దుర్జనుఁడు; చిరము
తాను సాగరమున మగ్నమైనఁ గాని
మహితమైనాక మందునే మార్దవంబు ?

శ్లో. పరగుహ్యగుప్తినీపుణం
గుణమయ మఖలై స్సమాహితం నితరాం
లలితాంబర వివ సజ్జన
మాఖవ ఇవ దూషయంతి ఖలాః.

తే. గీ. గుణమయంబును బరగుహ్యగుప్త చణము
సఖలజనవాంఛనీయంబు సంబరమును
మూషికంబులమాదిరి దూషితంబు
సనయ మొనరింతు ఖలులు సజ్జనులతీసి.

శ్లో. కృత మపి మహోపకారం
పయ ఇవ వీత్వా నిరాతంకం
ప్రత్యుత హంతుం యతతే
కాకోదరసోదరః ఖలో జగతి.

ఆ. వె. ఘనపరోపకారమును నిర్లభముగాఁ
జాలఁ గ్రోలులీలఁ జాల బడసి
చంపగడఁగు ఖలుఁడు చండకాకోదర
సోదరుండె యెంచి చూడఁ బుడమి.

శ్లో. కస్తూరికాం తృణభుజా మటవీచరాగాం
విన్యస్య నాభిషు వధాయ వృథా చకార
మూఢో విధి స్స కిల దుర్జనలోలజిహ్వ
మూలేషు నిశ్రి పతి చే త్స్వకలోపకారః.

చ. వనలఁ జరించుచుక గరము బచ్చిక మేయు మృగాళినాభియం
దునిచెను గమ్మకస్తుఁ నయో ! విధి తా నృథగా వధార్థమై
యనువుగ దుర్జనోగ్రిరసనావళిమూలములందు దాని నుం
చినయెడ లోకసంచయ మశేషముఁ గాంచు మహలోపకారముల్.

శ్లో. హలాహలం ఖలు సిపాసతి కాతుకేన
కాలాసలం పరిచుచుంబిషతి ప్రకామం
వ్యాధాధిపం చ యతతే పరిర్భు మధా
నో దుర్జనం వశయితుం తనుతే మనీషామ్.

చ. కుతుకమునక హలాహలము గ్రోలుటయే యగుఁ, గాలకీలి వి
శ్రుతతనుసాహసం బెసఁగఁ జంబనముం బొనరించుటే యగుఁ
తతథయదోరగాధిపు నశంద్రగతిఁ గ్రహియించుటే యగుఁ
నతతము దుర్జనాధిపు వశంవదుఁ జేసికొనం దలంచుటల్.

శ్లో. పోతోదుస్తరవారిరాశితరణే దీపోఽంధశారాగమే
నిర్వాతే వ్యజనం మదాంధకరిణాం దర్శోపశాంత్యై స్పృశి
ఇత్థం తద్విషమార్థతాం శమయితుం బుద్ధ్యా జనై శ్శుక్యతే
మన్యే దుర్జనచిత్తవృత్తిహరణే ఛాతాపి భగ్నోద్యమః.

ఉ. వారిధిఁ దాటఁ బోతము, నవాతమునక వ్యజనమ్ము, సంధకా
రారభటిం బ్రదీపము, మదాంధమతంగజశాంతికై స్పృశి
ధారణి మానవుల్ విషమతాశమనార్థ మొనర్చి గీక్రియఁ
వారిజయోనియుం గుజనిభావము మాన్పు వృథోద్యముం దగున్.

శ్లో. ఏకో విశ్వసతాం హరా మృతఘ్నః ప్రాణా సహం ప్రాణినాం
 ఇత్యేవం పరిచింత్య మాత్మమసి వ్యా ధానుతాపం కృధాః
 భూపానాం భవనేషు కించ ఏమలక్ష్యే త్రేషు గూఢాశయాః
 సాధూనా మరయో వసంతి కఠిన త్వత్తుల్యకక్షా సరాః.

మ. అనుతాపమ్మును బొండఁబోకుము కిరాతా ! ప్రాణినందోహతీ
 వసముల్ నిష్కరుణా హరితుం ననుచు బల్కలు భావించుచు
 మనుజాధీశ్వరమందిరోదరములక సాధుప్రజాశాత్రుల్
 నినుఁ బోలంగలవారు కొందఱు నరుల్ లేరా ! నిగూఢాశయుల్.

శ్లో. విశ్వాస్య మధురవచనైః సాధూ యే వంచయంతి సమృతమాః
 తా సపి దధాసి మాతః ! కాశ్యపి యాత స్తవాపి చ వివేకః.

తే. గీ. పలుకుపలుకునఁ దేనియ లొలుకుచుండ
 సమితవినయమ్ముఁ జూపుచు నధిక సాగు
 జనుల వంచించువారల సైత ముఁబ !
 కాశ్యపి! మోయుదువు వివేకమ్ము లేక.

శ్లో. లీలాలుంతితశారదాపుగమహాసంపద్ధరాణాం పురో
 విద్యానద్యవినిర్గళిత్కణముజో వల్లంతి చే త్పామరాః
 అద్య శ్వః ఘణినాం శకుంతిశివో దంతావళానాం శళాః
 సింహానాం చ సుఖేన మూర్ధను పదం ధాన్యంతి సాలావృతాః.

చ. పరతరశారదానగరభాసురసంపదుదారసన్నిధిన్
 సరుపమసత్కళానదసనిర్గళిదేకకణాపహరు లై
 ముఁయుట పామరుల్; విహంగముల్ ఘణిపై, శశముల్ ద్విపంబుపైఁ
 జలుశునకమ్ములుం గుపితసింహముపైఁ బదముల్ ఘటించుటే.

శ్లో. యశస్సారభ్యలశునః శాంతిశైత్యమతాశనః
 కారుణ్యశుమాశాశః ఖల స్సజ్జనదుఃఖిలః.

తే. గీ. విశదసుయశఃపరీమళశునమూర్తి
 శాంతిశీతలతాహుతాశనసుకీల
 కరుణారవకుసుమావళిగగనసీమ
 కమ్రగుణమాన్యమజనదుఃఖలుఁడు ఖలుఁడు.

శ్లో. యుక్తం నభాయాం ఖలు మర్కటానాం
 శాఖాస్తయాణాం మృదులావనాని
 సుభాషితం చీత్కృతి రాతిధేయీ
 దంతై ర్నఖాన్త్రైశ్చ విపాటితాని.

తే. గీ. అఖలవానరపరిషత్సమంతరమున
 శాఖశాఖలై మంజులాననము, లుదిశ
 చీత్కృతియై భావ, నఖరవిశేషదంత
 ధీరదారణమే యాతిధేయగరిమ.

శ్లో. ఆకాశ శృంబరాఖ్యో హరి రితి గహనం దద్దుర స్యాభిధానం
 కాకస్యాసి ద్విజత్వం విషమఫణవతే రామ భోగీ భుజంగః
 త్సుద్రాక్షా శర్కరేతి ద్విరదమదజలం దాన మధేన శూన్యం
 కేచి న్నామాని ధృత్వా జగతి తనుభృశ స్సన్తి సాడంబరాణి.

స్తో. అంబరాఖ్యాతివిఖ్యాతి నందు నభంబు
 భేకంబు హరి యంచుఁ బిలువఁబడును
 త్సుద్రోపలములు వొల్పున్ శర్కరాభిఖ్య
 గాకలోకము ద్విజాఖ్యో వహించు
 భుజగాభిధానంబు భోగినామంబును
 దాఁ దాల్చు విషమకాశోదరంబు
 కరిఘటాశటతీపరిగళనృదధార
 దానపవిత్రాభిధాన మందు

తే. గీ. నార! యీనర్వసర్వంసహతలమునఁ
 గేవలాడంబరంబు లై చేవలేని
 సార్థములుగాని నామధేయములు దాల్చి
 కొందఱు శరీరభారులు కులుకుచుందు.

శ్లో. ఛేద శృందసమాతచంపకవనే రక్షా కరీరదుగ్రీమే
 హింసా హంసమయూరకోకిలకులే కాకేషు లీలారతిః
 మాతంగా త్థరవిక్రియ స్సమతులా కర్పూరకార్పాసయో
 రేషా యత్ర విచారణా గుణగణే దేశాయ తస్మై నమః.

సీ. పాటీరచూతచంపకవనచ్ఛేదమ్ము
 రక్షణవిధి కరీరమ్మునందు
 కలహంసకేకికోకిలకులంబుల హింస
 కాకంబునందు సప్తాకరతులు
 ఉత్తుంగమాతంగయూధవిక్రియకర్ప
 వక్రిగర్ధభసమూహక్రియంబు
 ఘనసారఘనసారకార్పాసముల సమ
 తులలోన ఘటియించి తూచుటయును

తే. గీ. గుణగణవిచారణంబు లేకోశమందు
 మచ్చునకుఁగూడ లేకుండ మనలుచుందు
 రవిశ మెచ్చోట నట్టిదేశావతంస
 మునకుఁ జేయెత్తి మిక్కిలి మొక్కుకొందు.

శ్లో. చాతక స్త్రిచతురాణి పయఃకణాన్
 యాచతే జలధరం పిపాసయా
 సోఽపి పూరయతి విశ్వ మంభసా
 హస్త! హస్త! మహతా ముదారతా.

తే. గీ. జలధరుని మూడో నాలుగో జలకణములఁ
జాతకము వేడఁగఁ బిసాసచేత నతఁడు
పూరణ మొనర్చె ధర నంబుధారఁ గురిసి
స్తవ్య మా రార ! ఘనులయాదార్యగరిమ.

శ్లో. వితర వాదిద ! వారి దవాతురే
చిర ముపోషితచాతకపోతకే
ప్రచలితే మరుతి క్షణ మన్యథా
కృన్వ భవా కృ పయః కృన్వ చాతకః.

మ. కృపతో గ్రుక్కెడునీరు జాతివిడరాచే నీరదా ! చాతకం
బుపవాసంబుల వేగి వేగి కడ కెన్నోనాశ్శృకుం గాంచె నిక
విపరీతానిల మేసరేగి యిటు దా నీపంగ నీ వెక్కడో !
యపు దంతర్గతనీరధార లెటనో ! యాచాతకం బేడనో !

శ్లో. నిష్పర్శం శిశిరేణ, ధీవరగతై ర్నిర్మత్స్యవిష్కూర్మకం,
వ్యారై ర్నిర్విహగం, నిరంబు రవిణా, నిర్నాశకం దంతిభిః,
నిశ్శాలూర మకారి సూకరగతై, రాక్షసైః మాత్రం సరః
హే పాథోద ! పరోపకారక ! పయోదానేన త త్స్పరయ.

మ. హిమమున్ స్థివరులుగ్ గిరాతకులు ఛాయేశుండు దంశుల్ కిటుల్
కృమితం గంజము మత్స్యకూర్మముల ఘేగంబున్ జలంబుగ్ మృగా
లముఁ గందంబు హరించెఁ బూర్ణముగ్ గీలాలంబుఁ బూరింపు, నా
మమె కేషించి వసించునీనరసిఁ బ్రేమం బుంచి ధారాధరా !

శ్లో. ధారాధర ! ధరా వారి ధారాభిః పరిపూరితా
ఖగతోటిపుటద్రోణీ పూరణే కిం ను తే శ్రమః.

కం. ధారాధర ! ధరఁ బుష్కర, ధారాపూరిత మొనర్చుదార్ధ్యము గలనీ
కేరీతి భార మగు ఖగ, చాతుతోటిపుటంబుఁ జక్కఁగ నింపన్.

శ్లో. ధారాధర ! వివేకాత్మక ! వృధా వర్షసి వారిధౌ
చిరాశ్రితం కణాత్మప్తం చాతకం కిం న లోకనే.

కం. చిరకాల మాశ్రయించుచు

గరముఁ గణంబునకె తృప్తి గనుచాతకముం

బరికింపవో ! వారిధి జల

ధర ! కురియుదు నేలరా వృధా సునిచేకీ !

శ్లో. జలధర ! జలధరనికరైః పరిహర పరితాప ముద్ధితం జగత్;

నో చే దవసర దూరం హిమకరకరదర్శనం వితర.

కం. జలధరనికరముచేతఁ, జలధర ! దూరీకరింపు జగతీతాపం

బులు; లేకుండినఁ దొలఁగుము, కలితమధాకరక రాధిఁగనుఁగొననిమ్మా.

శ్లో. గర్జ న్నంబు దదాతి తచ్చ కణికామాపేణ యక్రి క్వచి

త్కాలాపేక్షతయా ప్రదానసమయే నైల్యం విధత్తే ముఖే

పశ్చాత్పాండురతా ముపైతి లఘుతా మభ్యేతి భూయస్తరాం

వీరశ్రీప్రభురత్న శేఖరమనే ! దాతా కియా న్వారిదః.

ఉ. ఇచ్చెడి దేమి శీకరములే, యవి గర్జిలుచుం గరమ్ము, దా

నిచ్చెడువేళ నీలత వహించు మొగమ్మున; వెల్లఁబొలుఁ దై

పెచ్చు; లఘుత్వ మందు నటుపిమ్ముట, నక్కట ! ఏని నేమన

స్వచ్చును? నద్వదాన్యుఁ డనవచ్చునోలో జలదంబు నింతయున్.

శ్లో. అన్యే తే విహగాః పయోద ! పురతో ధావంతి తృష్ణాతురా

వాపీకూపతటాకసాగరసంత్రోయేషు బద్ధాదరాః

చిత్రిం పశ్య య ఏష చాతకశిశు శ్చుష్కృష్టకఃకోఽపి న

న్నాన్యం పశ్యతి నోపనర్పతి న చ ప్రస్తాతి నోద్ధాయతి.

చ. అతిశయతృష్ణచేత పరిదర్శనకూపతటాకద్వీర్షికా

మృతమునకై విహంగము లమేయజవంబున బొలుఁ గాని, శు

ష్కృతఁ గనియున్ గళోష్టములఁ గంటివె వారిద ! చాతకార్థకం

చితరముఁ తేరఁబోదు, నుతియింపదు, చూడదు, పాడ దెన్నఁడు.

శ్లో. సభాసి సీరవలంబే సీదతా దీర్ఘకాలం
త్వదభిమ ఖనిష్ఠోత్సాహంచూపురేన
జలధర ! జలధారా దూరత స్తావ దాస్తాం
ధ్వని రపి మధుర స్తే న శుభ్ర తత్తాతకేన.

చ. కరము సిగిడ్చి నీకభిముఖంబుగ విచ్చినచంచునంపుటిన్
జిర మవలంబముం గనక నిల్చె సభాంగణాసీమ, నొక్కశీ
కరమును మేఘు ! చాతకము గాంచకపోయినఁ బోవుఁగాక నుం
దరమధురారవంబు నయినక విస నోచుకొనంగ లేదొకో ?

శ్లో. నీహారాకరసారసాకరవరిత్కాసారసిరాశ్రయం
త్యక్త్వా తోయద ! చాతకేన మహతీ సేవా సమాసాదితా
తస్యై తత్ఫలితం సముక్షసి శిలాసంతాడనం మస్తకే
గాఢం గర్జసి వజ్ర ముజ్జసి తటిల్లేభాభి రాతర్జసి.

శా. నీహారాకరసారసాకరవరిన్నిరంధ్రకాసారసి
రాహారంబును మాని చాతకము మేఘా ! నిన్నె సేవింప నా
హాహా ! తత్ఫలితంబు మస్తకశిలాన్యాసంబులా ? గర్జిత
వ్యాహారంబుల ! వజ్రపాతముల ! శంపాతర్జనాఘంబులా !

శ్లో. సంతాపం జగతాం విలుంపసి పున ధారాభి రాసింపసి
క్షేత్రా ణ్యంకురయ స్యమూ స్ఫులకయ స్యహ్నయ సీవద్రుమాన్
సారంగస్య సభానివేశితదృశ శ్చంచూపుటాపూరణే
వైముఖ్యం వ్రజసి త్వ మంబుద ! యది ప్రత్యేతి కో నామ తత్.

ఉ. నీవముఁ బూయఁజేయు, దవనీవరితాపముఁ బొపు, దంబుధా
రావరిపేచనంబున ధరాస్థలి సంకురితం బొనర్తు, వే
పావము కాని యాకనమువంకఁ గనంగొను చాతకమ్ముచం
చూపుటపూరణక్రియకుఁ జూడ ఏదేమి ఘనాఘనాగ్రణీ !

శ్లో. భో భో వారిద ! వారిదా మమ ముఖం సంపూరయ (ప్రేమవాక్
దాతా త్వం జగదేశరక్షణపరో జానాసి మా మప్యలం
త్వా మేకం శరణాగతం నదనదీకూపేషు ముక్తస్పృహం
దీనం చాతకబాలకం నిజగృహం త్యక్త్వాంతరాశే స్థితమ్.

ఉ. దాతపు, లోకరక్షణవిధాతపు, ప్రేమమయుండ, వోయి చీ
ముతా! యెఱుంగు దీపు ననుఁ బూర్ణముగా శరణార్థి దీను; నం
ప్రీతు నొసర్చు వారి సిడి; వీడితిఁ గాంక్ష నదీనదాంధులక
జాతకబాలుడక నిలిచినాడ గృహం బెడఁబాసి యిన్నడిక.

శ్లో. ధీరధ్వసభి రలం తే
నీరద ! మే మా సిరో గర్భః
ఉన్మదవారణబుద్ధ్యా
మధ్యేజతరం నముచ్చలతి.

తే. గీ. ప్రాధగంభీరగర్జితార్పణుల నింకఁ
గట్టిపెట్టర ! నీరదా! గజ మటంచుఁ
దలఁచి మామకజతరమధ్యమునఁ బైకి
గంతుచున్నది మాసికగర్భ మిదియె.

శ్లో. నాయాతి చైవ భవదంబుకణాభిలాషా
త్సారంగడింభకవరోఽంబుధరాన్తికం తే
కిం తు త్వదీయఘనతానరసత్వరాల్యా
న్నోచేన్న సంతి కతి పారసవ త్సరాంసి.

మ. అరుగుండేరఁగలేదు నీనరస కయ్యా! వారిదా ! నీరదీ
కరకామిమ్మున జాతకార్పకము; లోకంబందు లేకున్న వే
నరసీజాతవితానమానితనరోజాతమ్ము లెన్నేని, నీ
నరసత్వమ్ము ఘనత్వముం గనియె పిస్తారమ్ము కామించెరా.

శ్లో. జలధర ! భవత శ్చరితం
కి మిదం పూర్ణేన పూరయసి
చిరయాచకపారంగే
పరిమితత్వమే న శీకరం కిరసి.

చ. చిరము సమాశ్రయించె, నొకశీకరమైకను జిమ్ము వేమిరా?
పరిమితత్వప్రచాతకమువై పునకు జలదావతంస ! నీ
చరితము చిత్ర మయ్య! యనిశమ్ముఁ బ్రపూర్ణతఁ గాంచుచోటనే
పారి పారి భూరివారిఁ బరిపూరణముఁ బచరింతు వెంతయున్.

శ్లో. సే క్తవ్యో యది మాధవ స్తరు రయం పాథోద ! పాథోలనై
రవ్యాజం పరిమించ కిం చిరయసీ కాలః పరిశ్రామతి
మూలే ముక్తరసే, దళే విగళితే, శుష్కే తథా పల్కలే
కస్మై చాస్యసి కో గ్రహీష్యతి పరీతాపా త్కిథం స్థాస్యసి.

చ. జలకణవిధి మాధవశుజం బభిషిక్త మొసర్చ నెంచుచో
సలసత నీ కదేల జలదా ! తగుకాల మతిక్రమించదా ?
దళములు రాల, మూలమునఁ దప్ప రసంబు, నితాంతతాంతవ
ల్కలత దలిర్చ, వేరి కిడఁగాఁగల? వేరు గ్రహింతు రాపయిన్.

శ్లో. ఏ తే మహాతరుణమారుతదూయమాన
దావానితైః కబళితేషు మహీరుహేషు
అంభో న చే జ్వలద ! ముంచ మహీ మిమాం భో
వజ్రిం పుంః క్షిపసి నిర్దయ ! కన్య హేతోః.

మ. ఘనవాతాహతిధూతదావహుతభుగ్ద్వాలరీ మహీదావళిం
దనివారం గబళించుచున్ దశదిశాంతంబండు నర్తించె; తీ
వనమే నీయెడ లేనిచో విజుప్ర మీభాగంబు పై పెచ్చునీ
వనుకంపారహితా ! పడ స్వినరె డేలా? వజ్రముఁ వారిదా !

శ్లో. గ్రీష్మ భీష్మతరైః కరైర్దివకృతా దగ్ధోఽపి య శ్వాతకః
త్వాం ధ్యాయన్ ఘనవాసరాన్ కథమపి వ్రాక్షేయసో నీతవాన్
రైవా ల్లోచనగోచరేణ భవతా తస్మిన్నిదానం యది
స్వీచక్షే కరకానిపాతనకృపా త త్క్రంప్రతి బూమిహే.

చ. దినకరభీకరోరుకరదీధితి వేగియు నిక జపించుదున్
మునులొని యెట్లా దీర్ఘదినముల్ గడపెన్ శ్రమఁ బూని చాతకం
బనితరలభ్యుదయగతి విచ్చిననీవలపం గొనెన్ ఘన
ఘన ! కరకానిపాతననికామకృపం దుడ కేమనందురా !

శ్లో. ఆరామాధిపతి ద్వివేకవికటో, నూనం రసా నీరసా
నాత్వాభిః పరుషీకృతా దశదిశా, శృండాతపో దుస్సహా,
ఏవం ధన్వని చంపకస్య సకలే సంహరహేతా వపి
త్వం సించ స్నన్మృతేవ తోయద ! కుతోఽప్యవిష్కృతో వేధసా.

చ. మలసె మహాతపంబు, మతిమాలినవాఁ డలతోటచూలెయున్
గలఁగె దిశల్ భృశంబు, సుడిగాడుపుల్క, రస నీరసించెఁద
త్ప్రళయమునందు చంపకముపై మరుభూమి జలంబు నించు నిక
జలధర ! యెందునుండి విధి చయ్యన నీవిధి బాహించెరా !

శ్లో. దవదవానజటాలబ్జాలబాలాహతానాం
సరిగభితలతానాం మ్లూయతాం భూరుహజాం
అయి జలధర ! తైలశ్రేణిశృంగేషు తోయం
ఁగితిరసి బహు తోయం శ్రీమద స్తావకీనః.

ఉ. భీమదవానలావిభితవి స్తృతికీలల సోలుచున్, లతా
స్తామము బాట, దైన్యగతి దోషగ భూజము లారటించగా,
భూమిధరాగ్రీశృంగముల భోరున నీరముఁ బూరిగించు నీ
శ్రీమద మేవిధంబున వచింపఁగలాడను వారిచాహమా !

శ్లో. శృణ్వత్ పురః పురుషగర్జిత మస్య హంత!
 రే హంధ! విహ్వలమనా న మనా గపి న్యః
 విశ్వార్తివారణమర్పితజీవనోఽయం
 నాకర్ణితః కిము సఖే! ధవతాంబువాహా.

మ. మనమందఁ ధయ మందఁబోకుము పురోమందోగగర్జితార్పణి
 ఘనధాటివికటస్యనోద్ధతి సమాకర్ణించి నుంతేనియున్
 వినలేదా నఖుఁడా! నమస్తజగతీవిస్తారతాపాపనో
 దవకార్యార్పితనైజజీవనుఁ బయోద్రామణిన్ హంధుఁడా!

శ్లో. దీనానా మిహ పరిహాయ శుష్కసస్యా
 నాదార్యం ప్రకటయతో మహీధరేషు
 జౌన్నత్యం విపుల మవాశ్య దుర్బదస్య
 జ్ఞాతోఽయం జలధర! తావకో వివేకః.

తే. గీ. అమితదీపమ్మ శుష్కసస్యమ్మ వీడి
 కితిసదుర్బదునౌన్నత్యగరిమ మరసి
 ధరణిధరమునఁ గురియు దాదార్యకలన
 తెలిసె నోయీ పయోద! నీ తెలివికలిమి.

శ్లో. స్వార్థం ధనాని ధనికా తృప్తిగృహ్లాతోఽపి
 స్వాస్థ్యం ధితే స్థలినతాం కి మిదం విచిత్రం
 గృహ్లా పరార్థ మపి వారినిధేః పయోఽపి
 మేఘోఽయ మేరి సకలోఽపి చ కాళిమానమ్.

చ. “ధనికులనుండి స్వార్థపరతంత్రుఁడనల్పధనమ్ము లందియున్
 దనమొగమందఁ బూను మలినత్వ”మనంగ విచిత్రమా! ఘనా
 ఘనము విహింప నేమిటికిఁ గాళిమ మత్యధికమ్ముగా మహా
 వననిధివారి నారెకు నవారిగఁ గైకొనియుం బరార్థమై.

శ్లో. కన్నె హంత! ఫలాయ సజ్జన! గుణగ్రామార్జవే సజ్జసి
స్వాత్మోపక్రమణాయ చే స్సమ వచః పథ్యం సమాకర్ణయ
యే భావా హృదయం హరంతి నితరాం శోభాభరై స్సంభృతా
స్తై రే వాస్య కలేః కలేవ రిపుషో దై నందినం వర్తనమ్.

మ. కలిలో నేఫల మానవజేసి గుణ మాకాంక్షించుచున్నాడవో
పలతేనిక విపులాత్మసంస్కృతుల నావాక్యంబు లాలింపు, మీ
యిల శోభానిభృతంబులై హృది గరం బేభావముల్ నాచునో
యలభావాలియె దేహసోపకరణం బొ సర్వదా సజ్జనా!

శ్లో. కిం తీర్థం? హరిపాదపద్మభజనం; కిం రత్నం? మచ్ఛా మతిః;
కిం శాస్త్రం? శ్రవణేన యస్య గళతి ద్వైతాంధకారోదయః;
కిం మిత్రం? సతతోపకారరసిక స్తత్త్వావబోధః; స్సఖే!
క త్పత్రు ర్వద? ఘేదదాసకుశలో దుర్వాసనాసంచయః.

చ. హరిభజనంబై తీర్థ, మమలాంతరమే మణి, ద్వైతధీతమో
హరణము దేని విన్న నగు నయ్యదే శాస్త్రము, సంతతోపకా
రరసికతత్త్వబోధనికరమ్మై సఖుం, దురుఘేదదాయి యై
వతిలెడువాసనానలియై వైరి సతంబు హితావతంసమా!

గ ద్య ము.

ఇది హరిహర దేవదయోదయోపలబ్ధసరసప్రౌఢకవితాసుధానిధాన
బావనార్యభిషక్సార్వభౌమపాత్ర, వేంకమాంబికావేంకటరాయ
మనీషితనూజ కవికంఠీరవ, విద్వత్కవివర, కవిమూర్ధస్య,
ప్రౌఢకవితాద్రాదిమహాబిరుదావళివిరాజమాన,

కృష్ణశాస్త్రీనామధేయ విరచితాన్యోక్తి

ముక్తావళిప్రబంధాంధీకరణమున

సర్వము సంపూర్ణము.

(పాచీనకాల శిల్ప చిత్రలేఖనములు

శ్రీ విశ్వనాథ సరసింహము

(పంపుటి 47—5 పంచిక తరువాయి)

నాదగు శిల్పసౌందర్యవిర్మాణము బయలుపడెను. మధ్యగోపురమును నాల్గువైపుల నాలుగుగోపురమహాలులతోగూడిన ఆకట్టడము హైందవుల “పంచరత్న” దేవాలయసిద్ధితికిం జెందిన కళాసృష్టి యగును.

తే. గీ. శిల్ప లండతి చాతుర్య కవకళలు

మంజులత జిల్గు దేవిసమాధియందు

అది విశాంతదివ్యప్రేమ కాస్పదంబు

విమల విస్మృతి చిహ్నమై వెలుగు నేడు.

జమ్మామసీను అనబడు షాజహానుగోరీ మఠియొక శిల్పకళాసృష్టి యగును. తరువాత ఔరంగజేబు ముస్లింసంప్రదాయముల విధివిషేషముల తూచా తప్పక శిల్పచిత్రవిర్మాణంబుల నిషేధించుచు శాసించెను. సంగీతకళాకోవిదుల దర్బారునుండి వెడలఁగొట్టెను. హైందవ శిల్పకార్మికుల కొనంగుడితబత్తైము లకుగంటఁ జేసి హిందూదేవాలయ వినాశమునకుఁ గడంగెను.

మొగలుసామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమైనతరువాత ఆయాశిల్పముల బనారసుమున్నగు నగరముల మహారాజసాధవిర్మాణములలో దమ నైపుణ్యమును జూపుచుండిరి. ఔరంగజీ లొకనాడు మసీదునకుపోవుచుండ నొకపీనుఁగుపెట్టెను మోచుకొని కొండలువిషాదరావములతో నాతని కెదురునడచి సంగీతకళాధిదేవత చనిపోయిన సమాధికి గొనిపోవుచుంటిమని చెప్పి ఆదేవతను లోతుగా పాతిపెట్టుడని యతఁడు చెప్పిన యుదంతము ఆతని నిరసనభావమును వ్యక్త మొనరించును. మహమ్మదీయ యుగారంభమున బానిసవంశపు సుల్తాను కట్టించిన ‘కుతుబ్ మినార్’ నాఁడు గోపురంబు శిల్పకళావిన్యాసశోభితమైనట్లు శాస్త్రవేత్తలు వాఁచిరి.

తే. గీ. శిల్పకళ మూర్తిమంతంబు జెందెననగ

'కుతుబుమీనారు' నాఁబడు గోపురంబు

డిల్లిపరిసరమందు గట్టింది ఎట్టి

ఘనుఁడు బానిసవంశవర్ధనుఁడుకాడె.

ఆరీతిగా నారంభమయిన శిల్పకళాభివృద్ధి సాజహానుచక్రివర్తి కాలమున జగద్విదితమయిన 'తాజ్ మహల్' మున్నగు సనేకవిధశిల్ప నిర్మాణముల మహత్తరాభివృద్ధి జొందెననియు విశదపఱచి మొగలు చిత్రీలేఖనముగూర్చి వ్రాయుదును.

మొగలు చిత్రీలేఖనము

మొగలుచిత్రీలేఖనములోఁ గొంతకొంత పారశీకచిత్రీకళానిదర్శనములు కానవచ్చుచుండును. అట్టియనుకరణముల నశ్వరుచక్రవర్తి హిందూదేశమునఁబ్రవేశపెట్టెను. సంపాద్యరాజ్యమును చక్కఁజఱచుకొనుటయందును నూతనరాజ్యవిస్తరణమునందును సరింతరనిమిగ్నులయినను మొగలుచక్రివర్తులు చిత్రీలేఖనాదిలలితకళాపోషణమునందు మిక్కిలి ముక్కునపడిరి. బేబరుచక్రివర్తి తీవ్రమంతయుఁ గష్టదశలఁ గడచెను. కావున కళాభివృద్ధిసాధనములంతగా నాతినికి ననుకూరలేదు. అట్లగు కాలమునాటికి దేశమున శాంతి నెలకొనుటచే నన్నివిధములగులలితకళలు నాకాలమున శభివృద్ధి నందెనని నిశ్చయింపవచ్చును. ఆచక్రివర్తికి చిత్రీలేఖనమునం దభిలాష మెందుగా నుండెనని అబుల్ ఫజర్ వ్రాసియున్నాడు. రాజాదరణ ముండినందున హైందవచిత్రీకారులేకాక సనేకులగు విదేశీయచిత్రీకారులు కూడ అచటికరుదైచి తమప్రావీణ్యమును చాటించుచుండిరి. "సదాశ్రయేన శోభంతే పండితావనితాలతా" అను నార్యోక్తి సార్థకము నాకాలమునఁ జెందెను. హిందూమహమ్మదీయభేదము నెంచక కళాశోవిదులగువాఁకి వేతనము లొసంగి యాత్మఁడు పోషించెను. వారమునకొక

సారి చక్రవర్తి స్వయముగా వారివారి రచనలఁ బరీక్షించి బహుమతుల నొసంగుచుండెను. మహమ్మదీయమతగ్రంథముల నలంకరించుటకు భారతచిత్రకారుల నక్కను నియమించుటవలనఁ బౌరణికవిధానములందు సవాతనహైందవసంప్రదాయములు సమ్మిశ్రితములుచేయఁ బడి నూతన చిత్రము లేర్పడి అందఱకు నాకర్షణీయము లయ్యెను. ఆపద్ధతులు తరువాత చిత్రకారు లందఱు నవలంబించిరి.

పౌరణికచిత్రచిహ్న మొదట మొగలుదర్బారులలో నాదరము నొంది హైందవకళాసమ్మేళనము నొంది యొక నూతనవిధానమయ్యెను. ఆమిశ్రితకళితరువాత ధనికులగు నుద్యోగులయింద్లయందు వెలసినది. క్రియముగా నయ్యది రూపచిత్రముల రూపమును వహించి జనసామాన్యమునఁ గొంతదనుక వ్యాపించెను. గాథమగు వర్ణములు హిందూ చిత్రకారులచేతులలో తేలికరంగులుగా నాతిసాంద్రములై కనుల కింపు నింపునట్లు భావద్యమును వహించుఁ జిత్తరువులుగా మార్పుఁజెందెను. చక్రవర్తుల మృగయావినోదములు, దేవతోత్సవములు, సాంఘికజీవనము, రాజకీయములగు నితరరంగములు, ఎంతటి పెద్దచిత్రమయినను చిన్నతావున నన్నియు నిరవొందురీతిగా వ్రాయుట మొగలుచిత్తరువుల విశేషముగా నుండెను. చక్రవర్తుల యాదరగమునుబట్టి మొగలు చిత్తరువులు ఇతరసంస్థానాధీశుల సమాదరము నొందెను.

దేశీయుల యభిరుచు లటనట మార్పునహించుచుండుట సహజమయినందున 'దీర్ఘికలము' 'జయపూరుకలము' లఖ్యోదక్కాగము మొదలగు రచనావిధానము లన్నియుఁ గొన్ని యంతర్భేదములుగా నుండెను. చిత్రకళను ప్రోత్సహ మొనర్చుటలో ఆకృరునుమించినవాఁ డాతని కొమరుఁడు జహంగీరు. ఆతఁడు తనవద్ద నున్న చిత్రకారుల చిత్తరువులఁ జూచి యపరిమితానందమును పొందుచు దానీ వారిసందఱఁ బోషించుచున్నందులకు కించిత్తు గర్హించెడివాఁడు.

మృగయావినోదవిహారములఁ గూర్చియు అరణ్యమృగచిత్రా
కారంబులును నాటిచిత్రకారులు హెచ్చుగాఁ జిత్రించుచుండిరి. బస
వత్, జన్వంత మున్నగు సుప్రసిద్ధులు చిత్రరచన మొనర్చినను వారి
చిత్రపులలో స్వేచ్ఛాభావన చేసికొను స్వాతంత్ర్యము లేమిచే నా
చిత్రపు లంత భావస్ఫూర్తములు గావు. ఇస్లాముమతగ్రంథములలో
స్వర్గమర్త్యలోకములయందలి యెట్టిరూపమునైనను చిత్రకారులు తమ
చాతుర్యము వినియోగించి రచించరాదను నిషేధముండుటచే ఆయా
చిత్రకారు లెంతటిప్రతిభావంతులైనను వారికిఁ దగిన స్వాతంత్ర్యము
లేకయుండెను. ఆనిషేధమును కొందఱు పాటించినను మఱికొందఱు
కొన్నినమయములలో సతిక్రమించిన నిదర్శనములు కాననగును. మహా
మృదుప్రవక్త కల్లుడైన 'ఆలీ' యొక్కయు ఆశని సతి 'ఫతీమా'
యొక్కయు చిత్రరూపములు మనీషులకుద్యములపై వ్రాయఁబడినట్లు
తెలియుచున్నది. పియామహమ్మదీయులు మతనిషేధము సంతగా
లెక్కింపనివారగుటచే పారశీకములో నెక్కువగాఁ జిత్రకారులు వృద్ధి
నొందు దోహదము లేర్పడెను. మొగలుచక్రవర్తులుగూడ రానురాను
నియమావళి సంతగా సరకు సేయక తమదర్బారుమహాలల నలంకరించు
నిమిత్తము పారశీకుల నుదాహరణముగా స్వీకరించియుండిరి. చిత్రనిర్మా
ణములఁ జేయునపుడు జీవకళనం దమరించుటకు శక్తుఁడుకామి నట్టిప్రతి
భావిశేషమును నిరంతరముగా నీశ్వరధ్యాన మొనరించుటవలననే కలు
గుననియు తన్మూలమునఁ జిత్రకారులు విజ్ఞానవంతు లగుదురనియును
అక్కరుచక్రవర్తి యృప్తపాయము. షాజహానుచక్రవర్తి పుత్రులలో
నొకఁడు దారాషుకోషు అనువాఁడు గృహద్విదములవలన గలిగిన
సమరమునం దోటువడి పలాయితుఁ డగుచుండ మధ్యేచూర్లఁబున
నాతని సతీమణి మిక్కుటముగా డప్పిగొని నీరము లెచ్చొటను లభించ
మిచేఁ బ్రాణముల వదలెను. అట్టిదుఃఖివార్తకు సంతాపము నొందిన

చక్రవర్తికుమారుడు చిత్రసంపుటము నొందు సమకూర్చి ఆమె కంకితము చేసెను. దారాషుకోష చిత్రసంపుటకుని యయ్యది ప్రసిద్ధమయ్యెను.

ఆకాలమునందు హైందవసంప్రదాయముననుసరించి కుడ్యచిత్రముల నిర్మించు సలవాటు కొనలుపాగుచుండెను. ధర్మేశ్వరస్మితీయందలి అక్షరచక్రవర్తి శయనమందిరమునందు 'కుడ్యచిత్రములు' కలవు. ఆతని హిందూనతియగు మేరియముకామతనామె మందిరకుడ్యభాగంబులు కోమలరూపములతో సలరారు చిత్రకళావిన్యాసంబులు కల్గియుండెను. చిత్రసంపుటములందును మత్రిగంధాదుల చిత్రలేఖనములందును ఎన్నెన్ని చిత్రములు కాననగుచున్నవో కుడ్యాలంకారములగు చిత్రరూపులగూడ సన్నిరకములు కాన్పించుచున్నవి. తెక్కలుగల్గిన దేవదూతలచిత్రము లిందు గానవచ్చుటచే నప్పటికే ఆచిత్రకారులు సాశ్వాత్యపద్ధతులఁ దెలిసికొనిరని వ్యక్తమగును. అట్టి రన్నిమతముల నాదరించెనట ఇందువలనగూడ విస్పష్టము.

మొగలుచిత్రములు ప్రపంచవిషయముల నన్నింటిగూర్చియుఁ దెలుపుచున్నవి. కాని ఇస్లామునకు విరుద్ధమగు విగ్రహారాధనమున గూర్చిన చిత్రరూపులుమాత్రము లేవు. మతవిషయికచిత్రముల నాకాలమున జూడకున్నను అచ్చటచ్చట హైందవబౌద్ధక్రైస్తవమతములచిత్రరూపులు కొలఁదిగ జూపట్టును. మహమ్మదీయులువతులు 'ఘోషా' పద్ధతి నవలంబించుటయు నాటిహైందవులలోకూడ నట్టియాచారముండుటచే నాచిత్రరూపులలో సాంసారికములగు చిత్రములు హెచ్చుగాఁ గానుపింపవు. అయినను మహమ్మదీయులు భోగలాలమగుటచేఁగొన్ని స్త్రీరూపచిత్రములను స్త్రీపురుషరూపసమ్మిళితచిత్రములను మనచిత్రకారులు నిర్మించునవకాశము గల్గినది. రాజకీయములఁ జూపు చిత్రములలో డిల్లీలోని గొప్పపండుగులకుఁ జెందిన విశేషము లనేకములు కాన్పించును. జహంగీరుకాలమున షర్మియా దేశమునుండి యిచట కగు

దెంచిన రాయబారులకు స్వాగతం బిచ్చినవిషయ మొకచిత్తరువునఁ జూడగలము. షాజహాను జన్మదినోత్సవమును సన్నిహితు లాయాసమ యములందు వివిధదృశ్యములు మఱియొక చిత్రరచనలోఁ గనఁగూతు. షాజహాను జననీస్తన్యము గ్రోలుచు నామె మంకమునం దున్నట్లురచిం పఁబడిన చిత్తరువు మిక్కిలి చక్కని దృశ్యము. షాజహాను నెనులిసింహా సన మలంకరించుట, యమునానదీపైకతముల పైకివీక్షలఁజేయుట మొదలగు చిత్రములన్నియో నాటిరాజకీయాదులు తెల్పునవి మనకు లభ్యములు. జహంగీరు గురువునొద్ద విద్యాభ్యాస మొనర్చుచిత్తరువు నహమిలీసభానురంబయి గురుశిష్యుల యాకృతులు, గ్రంథములు, ప్రక్కనున్న తివాచిపై నిదురించుపిల్లియుఁగూడ జిత్రరచనాకాశలమును వెల్లడించును. అశ్వరుచక్రవర్తి తనరూపనిర్మాణ మొనరింపుచుని తానే చిత్రకారునెదుట గూరుచుండెననియు, జిత్రకారుఁ డాతనిలావగ్యావిన్యా సములనెల్ల చిత్తరువున నచ్చొత్తించి రచనగావించెననియు తెలియుచుం దుటచే నాతఁడు రూపనిర్మాణమును ప్రోత్సహించెనని వ్యక్త మగును. మరియు నశ్వరుచక్రవర్తి తనయుద్యోగుల నందఱిని రూపచిత్రముల వ్రాయించుకొనటకుఁ బ్రోత్సహించెననియు నట్టిరూపచిత్రములనన్నిం టిని చిత్రసంపుటముగా నమకూర్చుటచే నందు మృతులైనవారుకూడ నమృతులుగా నున్నారనియు అబ్దుల్ ఫజిల్ 'అయినీఁకృరీ'అను గ్రంథ మునఁ బేర్కొనెను.

మఱియు చిత్రములకునలువైనపుల చట్రములవలె తరుగుల్కులతా దులఁ జిత్రించుట నాటిచిత్రకారులలో నలవాటుగా నుండెను. కోరక ప్రశంసగుభుచ్చుంబులనెల్ల నతిమనోహరముగా వివిధవర్ణముల విన్యాసము లతో వారు చిత్రించుచుండిరి. కొన్నింటియందుఁ జిన్న చిన్న వికిరరూ పంబులును సీతాకోకచిలుకలునుగూడఁ గన్పట్టును. మొగలుచిత్తరువు లందలి యాకారములలో నత్యంతనూత్నవివరములు కూడఁ గన్పించు

నట్లు వాయుటచే గొన్నింటిని దుర్భిణీయంత్రసాహాయ్యమునఁ జూడవలసియున్నది. ఆకాలమున రంగుల నుపయోగించుటకంటె లేఖలతో మాపచిత్ర మొనరించుట విశిష్టరచనగా నెంచఁబడెను. ఆరితేరిన చిత్రకారులు లేఖాచిత్రరచన సాగించి వారిశిష్యులకు రంగుపూతనిమిత్తమిచ్చుచుండినట్లు తెలియుటచే లేఖానిర్మాణకాశలమే హెచ్చుగానెన్నఁబడినట్లు విశదమగును. అప్పుడు కొన్ని చిత్రరూపముల ముదుకబట్టల మీఁది నూనెరంగులతోఁ జేరించు నైరోపీయపద్ధతులనుకరింపబడినట్లు తెలియుచున్నది.

షాజహానుకాలమున చిత్రలేఖనముకంటె శిల్పమే హెచ్చుగా వృద్ధి నొందెను. అందుల కాతనికి కట్టడముల నిర్మింపఁజేయుటలో గల గాఢాభిమానమే కారణ మగుచున్నది. తరువాత జహంగీరుకాలమునఁ జిత్రరచన మిక్కిలి పెంపునొంది మరల క్షీణించెననియు నప్పుడు శిల్పకళాభివృద్ధి హెచ్చెననియు నూహింపనగును. శిల్పచిత్రలేఖనములు రెండింటిలోఁ గాలయమునికి సులభగ్రాహ్యములుగాఁ జిత్రరచనలుండుటచే నాకాలదోషమునఁజేసి చిత్తరువులయం దప్పటిరచన, నాటితరుకుబెఱుగులు నిల్చియుండుట సాధ్యము కాదని మనముట్టి కాలప్రమాదజనిత దోషములకుఁ దగిన తా వొనంగుచు నాయాకళారహస్యములఁ దెలియవలయును.

స్త్రీలు చిత్రకళ

వివిధకళోపాసకుల కవలంబనముగను సృష్టిస్థితిలయములకునాధారభూతముగా నెంచఁబడు నాదిశక్తి యపరావతారములుగా నార్యయుగమునుండియు వేదవేదాంగములలోఁ బ్రస్తుతికెక్కిన లలనాజనంబులు, లలితకళలకును అందు శిల్పచిత్రలేఖనములకు నంతగా నాధారమైరో నిదర్శనములవలన నుదాహరించెదను. హరివంశమునందలి యుషావరిణి

యము సుప్రసిద్ధము. అందు బాగానురుని కొమరిత యువాకస్య, దేవీ ప్రసాదమునంది యర్చనాసమయమున నద్దేవి వై శాశుధద్వాదశినాటి రేయి హర్ష్యతలంబున నిద్రామద్రితయైన యామెను నిజతల్పంబున ననఘశరీరుఁ డగుపురుషాగ్రణియొక్కరుఁడు తియ్యపవలుకుల నానందిం పఁజేసి విగియార కాఁగిటం బెనంగి చతురరతులవితముల నాత్మమూర్తి యారమణిమణి తలంపున నెలకొనునట్లు చేయువాఁడామె వరుఁడగు నని యానతిచ్చె. సిద్ధిప్రదివసంబున నర్థనిశీఘమందు హర్ష్యతలంబున నామె సిద్ధించియున్నంత నొక మనోహరాకారునితోడి సంభోగసౌఖ్య మను భవించెను. ఎఱుకగల్గినంత నామె విలపింపఁదొడంగిన చెలికత్తె యగు చిత్రరేఖ యామె నూరడించి దేవీప్రసాదవాక్యంబులస్మృతికిఁదెచ్చెను. ఉపారమణిని స్వప్నమున సంగమసౌఖ్యమున నలరింపఁజేసిన వ్యక్తిని దెలియుట కెట్టియవకాశమును లేదు. మనసులో నెనసిన సుందరమూర్తి యాకారచేష్టితసరసత్వంబుల ననుభవించి మిక్కిలి చొక్కునొందిన యువామోష యాతఁ డెవ్వఁడో చెప్పజాలదయ్యె.

అంతఁ జిత్రరేఖ- యోగవిద్యావిదితయైన మహానుభావురాలు- తానొక మార్గమును చూపినది. చిత్రనిర్మాణమునకు వలయువర్ణంబుల నేకరించినది. తూలిక నొప్పుగా ధరించి వదునాలుగుభువనంబుల విదిత రూపయావనోద్భాసితులగు వయసుకాండఁ బ్రఖ్యాతులగువారిని వారి యాకారముల సంబరాభరణాదులతోడను హావభావలాలిత్యములతో డను సప్తరాత్రంబులలో వ్రాసి తెచ్చి నెచ్చెలి యువాసుందరిముందటఁ జూపి వారిన్ల వేరువేరుగాఁగూర్చింది చెప్పెను. ఉవాసుందరి యప్పుడు 'సీకాశలమేమని కొనియాడుదుఁ జెలియా' యని హృదయానందమును వెలిపుచ్చినది. అట్టియానంద మామెయేకాక యాకథాశ్రవణమున మనముకూడ జిత్రరేఖ చిత్రకళాకౌశలముఁ గొనియాడకుందుమా ? అట్టిచిత్రకళాకౌశలాదులు చిత్రరేఖకు యోగవిద్యానుహత్వమువలన

తీపురరాజకుటుంబమునకుఁ జెందినవాఁడు. బాల్యమునఁడియు చిత్రరచనాభిరుచిగలవాఁడై కొందఱు కొందఱు చిత్రీకారులయొద్ద తైలవర్ణ శిష్యమును నేర్చుకొనెను. ఆయాంగ్లసంప్రదాయమును నెక్కువగా నభివృద్ధి నొందించెను. అందఱాతని చిత్తరువు లామోదించిరి. ఐరోపీయు లాతని మెచ్చుకొనిరి. రవివర్మయు తనప్రయత్నముల దృఢముగ నాగించి చిత్రీకారులలో మేటి యయ్యెను. రాజపుత్రమొగలుచిత్రములు క్రిందగతుల వహించిన యాకాలమున రవివర్మ పురాణకథలు చిత్రీకరచనలందు జూపింప, మత సంప్రదాయముల మమకారము గొనిన హైందవులు వర్మగారి చిత్తరువుల నామోదించి స్వీకరించుచుండిరి. అచ్చొత్తింపఁబడిన వీరిచిత్రములు మిగుల ప్రచార మొందినవి. రవివర్మ యాతని చిత్రములందు పాశ్చాత్యవ్యామోహమున భారతీయవ్యక్తిత్వమును చరిత్రను గూడ పాటింపలేదు. అతని దనుయంతిచిత్తరువులందలి భవనములు పాశ్చాత్యవిర్మాణములేకాని హైందవసంప్రదాయమున గనరావు. హైందవసాహిత్యమునం దుత్పేక్షలవలెనే చిత్రీకరచనలో భావనాశక్తి హెచ్చుగా నుండవలెను. అట్టి సంప్రదాయముల నాతఁడు పాటింపలేదు. అతని కృష్ణరాయబారము మున్నగు చిత్తరువులు చాల మనోజ్ఞములు. రవివర్మ వ్రాసిన రూపచిత్రములు చాల మనోజ్ఞములైనను అవి అచ్చొత్తింపఁబడి ప్రచారము నొందలేదు. అతని శిష్యులు కొందఱుచిత్రకారులు పూర్వరాజపుత్రయుగచిత్రరచనా సంప్రదాయముల నవలంబించుట శుభదిహము. బంగాళమున రూపచిత్రములు వ్రాయువారినేకు లున్నను హెచ్చుగఁ బ్రసిద్ధిపందినవారు కనరాదు.

మఱియొక భారతీయవ్యక్తిత్వమును చిత్రకళలో నభివృద్ధి చేయవలె ననువారలలో అవసీంద్రినాథకారురు ముఖ్యుఁడు. అతఁడుకూడ నూనె రంగులతో మొదట చిత్రీకరచన మొనరించి తరువాత సంప్రదాయవిరుద్ధ

మని మానుకొనెను. కలకత్తాచిత్రకళాశాలయం దాచార్యుఁ డైన హేవెల్ పండితుఁ జావిధానములు- నీటిరంగులతో న్రాయుహైందవనం ప్రదాయముల దనకళాశాలయందు జొప్పడఁజేసెను. ఈయుగమునందు జాతీయోద్యమములు బయలుదేరి హైందవనంస్కృతి యను నాందోళనము హెచ్చినది. తత్కారణమున హైందవనంప్రదాయముల సర్థము చేసికోవలెననియు లలితకళ లావిధముగ దోహద మొనర్పవలెననియుఁ గొందఁ జానక్తి వహించిరి. అజంతాచిత్రరహస్యముల నవగాహన మొనర్చుకొను సధికప్రయాసమును గొందఱు వహించిరి. మఱియు ప్రమోద కుమారభట్ పాథ్యాయుని రప్పించి జాతీయచిత్రరచన నెలకొల్పఁబ్రయత్నించిరి. తత్ప్రణామముగ నాంధ్రజాతీయకళాశాలలో గొందఱు చిత్రీకారులు బయలుదేరిరి. కాని వారికి వంగసంప్రదాయములు హెచ్చుగ నలవడినవి.

అట్టిప్రయత్నములు తొలుత నాంధ్రచిత్రీకారుఁడైన దామెల్ల రామారావు చేసిరి. తొలుత తాకురువలె వీరును పాశ్చాత్యపద్ధతులవలంబించి త్వరితకాలమున హైందవకళావైశిష్ట్యమును సులభముగా నెఱింగిరి. అజంతాచిత్రపులలోని లోపముల నవరించి యాంధ్రజాత్యభిరుచుల ననుసరించు కళాసంస్థను నెలకొల్పవలెనని వారి యుద్దేశము. ఆంధ్రదేశమున దామెల్ల రామారావు బొంబాయి, కలకత్తా, చిత్రీకళావిధానముల లోపములు నవరించునూహతో నూతనరీతిని ప్రచార మొనర్పిరి. అల్పాయుష్కు లగుటచే వారిరచనావిధానము పాదుకొనక ముందే వారు దివంగతు లైరి. పాశ్చాత్యవిధానముల వీడిన యాంధ్రచిత్రీకారులు వంగవిధానమునకు దాసులై యాంధ్రీత్వమును వీడరాదని రామారావుగారిరచనావిధాన మెన్నియోవిధముల నహకరించును. అందువలన నాతఁడు చిరకాలయశశ్శరీరమున నాఁధులలో గలసిమెలసి యుండును.

తులసిపూజ యొనర్చుట మతియొక యాచారము. మాఘమాసమున సూర్యార్చన మనేకవిధముల జరుగును. అందు తులసియొద్ద ముగ్గులు పెట్టి యలంకరింతురు. వివిధపద్మాకారములు, రంగురంగుల విలసిల్లును. అందు భక్తి శ్రద్ధలు కనవచ్చుటయుఁ జిశ్రవచనాకాశలము చెన్నవహించుటయు నేకకాలమున గోచరించును. కేవలపాస్తమాత్ర సాహాయ్యమున మాహాశక్తి ననుసరించి చిత్రవిద్విత్ములగు రచనా విధానములఁ జూపునంపుదాయమా, భగవద్భక్తి పూరితముగా నర్పించునాచారము హైందవమండరీమణులయిందే కాన్పించునుకాని పాశ్చాత్యులలో నచ్చటను మచ్చన కేనియు లేదు.

ఆసేతుశీతాచలపర్యంతమును గణాధ్యక్షు నర్పించుట హిందువుల సంప్రదాయము. గణపతిపూజకై ఆయాకారనిర్మాణము అవశ్యమగుచు తదీయమృత్తిరూపముల నిర్మాణము హైందవస్త్రీలశిల్పరచనావిన్యాస మగును. ప్రాచీనకాలమునందును ఆగణపతిదేవుని శిలానిర్మాణములు తదర్చనాదులును విశదవిషయములు. మన దేశములోని గణపతిసారాశోత్సవములలో సామాన్యమగు మృత్తికానిర్మాణమున దేవు నర్పింతురు. లోహనిర్మాణములును వెండిబంగారువిగ్రహములును కూడ నావినాయనకఁ జేయించి బహుళగతుల నర్పించుట యాచారము. పురాణప్రసిద్ధముగ గణపతి శిల్పరచన గజముఖాదులతో నిర్మింపఁబడుచున్నది.

ఆరీతిగనే సరస్వతీపూజాదికము లొనర్చు సందర్భములకూడ సంప్రదాయముగా నున్నవి. సరస్వతీవిగ్రహము మృత్తికాదులనిర్మించి వివిధాలంకారములతోడను వీణాదినాద్యవిశేషములతోడను నిర్మించి యర్పించు టాచారము. కొందఱు చిత్రకారుల దేవీమూర్తికి నాల్గు చేతులు నిర్మాణించి, ముఖ్యముగా నద్దేవి సంగీతసాహిత్యాదిననుస్తవిద్యలకు నధిదేవతగాఁ బరిగణింపఁబడి యారాధింపఁబడుచున్నది.

మఱియు దిష్టిబొమ్మల నిర్మించుట కనుపించును. మట్టిబొమ్మలు పంటచేలకు చూపరుల దృష్టిదోషవిచారణార్థముగా నమర్చబడును. అందనేక విధులు గలవు. స్త్రీలు వానియందు రచనాకాశలము చూపుచుండిరని తెలియుచున్నది. ఘోర్జటిమహాకవి కాళహస్తిచూహాత్మ్యమున భిల్లాంగనల శిల్పరచన వెఱబొమ్మల నిర్మించుటలో వివరించెను. అగురుత్సాదూహకావ్యఖండముల సర్వాంగంబులంతేసి, శరీరమునకు మృగమదముతో నల్లగా మసివంటి పూతఁ బూసి, చమరీమృగవాలమును ధమ్మిల్లముగా నొనరించి యేనుఁగుకుంభములలో నేరిన ముత్యములతోఁ గన్నుగ్దులను నిర్మించి వెఱబొమ్మల భిల్లాంగన లొవర్చి.

ఆ ధు ని క యు గ ము

ఆధునికకాలమున నాంగ్లపరిపాలనము ప్రారంభమైనదాదిగ నాయానాగరికలాంఛనములు మన దేశమునఁ బ్రబలుటయు నందువలన లలితకళాభివృద్ధిలోనూడ పాశ్చాత్యసంప్రదాయముల ప్రాబల్యము కనుపించుటయు విశదమగుచున్నది. సంగీతసాహిత్యములందేమి, శిల్పచిత్రలేఖనములందేమి నవీనయుగమున నాంగ్లసంప్రదాయములును తక్కిటి పాశ్చాత్యసంప్రదాయములును చాలప్రోద్బలమువహించి మనకళలలో గొన్నిమార్పులఁ దెచ్చినవి. పరానుదేశవాద్యవిశేషముగు ఫిడేలుమున్నగు సంగీతపాధనముల వామకప్రబలినది. సాహిత్యములో షేక్స్పియరు మున్నగు నాంగ్లకవీంద్రుల విషాదాంతనాటకచిహ్నములును స్కాట్టు మొదలగు నవలారచయితల వచనరచనావిధానములును హైందవసాహిత్యములలోఁ బొడమూపినవి. శిల్పచిత్రనిర్మాణములందును పాశ్చాత్యుల చాడలు మనకళోపాసకుల నెక్కువ ప్రోద్బల మొనరించెను.

సుప్రసిద్ధచిత్రకారుఁ డగు రాజా రవివర్మ హైందవచిత్రలేఖనమున మొదట ఆంగ్లసంప్రదాయములఁ జొప్పించెను. అతఁడు తిరువనం

జూపుచుందురు. ఇందలి కళావిన్యాసము కనులవంతువుగా నుండును. ఇది యాస్త్రీలు గుగువునొద్ద కాని కళాలయములలోగాని నేర్చుకొనిన విద్యార్థిశేషము కానేరదు. సంప్రదాయముగా స్త్రీలవఱచుకొనిన కళాసృష్టి.

మఱియు హైందవనారీమణులలో సహజకళావిన్యాసములు కాన్పించును. వస్తుధారణమున నాజూకును నీరెలరంగుల నెన్నుటలో గల యూహశక్తియు నాధరణముల సమర్థుకొనుటలోని యుండచుండ ములును ప్రాచీనార్వాచీనకాలములం దెప్పుడును శిల్పచిత్రకళావిన్యాస శోభితంబులు. కొంచెమెఱుపుగల శరీరచ్ఛాయగలవారు అచ్చపుశ్వేత వనసంబులు చుట్టచుగలవి ధరించి శోభలు వెదజల్లుదురు. ఎఱుపును మించిన తెలుపురంగుగల సుందరీమణులు చెంగావినీరెల ధరించి సౌందర్యవిరాజిత లగుదురు. శ్యామలకోమలాంగులు డట్టమగు రంగులు గలబట్టలు కట్టుట కుశ్యహింతురు. కంచుక కాంతికిని వస్త్రాచ్ఛాదనము నకు నెట్టిఛాయాభేదము లుండవలెనో వారెంచుటయందుఁ గళాసృష్టి కానవించును. కర్ణాధరణములును కంఠాధరణములునుకూడ వారు కళాదృష్టితో నెంచుకొందురు. సామాన్యముగా చామనచాయగలవారికి తెల్లరాళ్లు- వజ్రపుపాడిగల కమ్మలపై నామోదము కల్గుచుండును. వారిశరీరచ్ఛాయ నీకమ్మలకాంతి ప్రస్ఫుటముగా నుండవలెనని వారి యూహ. మఱి శ్వేతచ్ఛాయాద్విశ సౌందర్యభాసమాసలకు రత్నకాంతులయెఱ్ఱదనముపై మోదము. వారట్టి కర్ణాధరణముల నెన్నుదురు. బులాకీమున్నగు నాధరణముల సమరించుకొనుటలోకూడ వారికి సహజ సౌందర్యలాలనత్వమును తత్ప్రచురణాభిలాషయుఁ గాన్పించును. వివిధములగు జరీనగిషీలఁ గూడ వివిధకళాభిలాషలతో వార లెన్నుకొనుచున్నారు.

మఱియు సహజశోభావిలాసములగు శిరోజములఁ బోషించుకొనుటలో వారి కత్యంతానక్తి యుండుట విశేషము. కొందఱు నిడుపైన శిరోజములు కలవారు వాలుజడలు వేసికొనిన మఱికొందఱు కీలుగంటును వైచికొందురు. పూలమాల ధరించుటయం దనేక విధములగు చిత్రీరచనాకౌశలములు చెలువారును. హైందవసుందరీమణుల రచనా విశేషములు చిత్రీరచనాదులందు సహజశోభితము లగుననుట వారినిత్య కృత్యములందుఁ గోచరించును. అందుముఖ్యముగా రంగవల్లుల రచనా రామణీయకీత స్తుతిపాత్రము. బలిహరణమనుపేరిఁ బూర్వసంప్రదాయమున ముంగిట కలయంపి చల్లిన సూక్ష్మజంతువులు సమసిపోవుననియు ఆదురితనివారణముకొఱకు బియ్యపుసిండిని ముగ్గులుపెట్టి మఱియుతర సూక్ష్మజీవుల కాహారము గల్పించవలెననియు వారి యాచారము. గోమయమిథితజలంబుల గృహంగణముల శుభ్రీపటచినవెనక పాత్రః కాలమున ముగ్గులుపెట్టుట సంప్రదాయము. ఇందు వివిధములగు నాచారములున్నవి. కార్తికమాసముమొదలు ముగ్గుల మురిపెము దిక్కిలి యెక్కువగును. నారీమణులు ముంగిట జలక్షాళనాదులైన తరువాత చిత్రీనిచిత్రీముల ముగ్గు లిడుదురు. అందు వివిధ వృక్షాకారములు, జంతువుల యాకృతులు, గృహరామాదివిలసంబులు, పద్మాకారములును, తదితర రచనావిశేషములును అనేక విధముల సయనాపందకర మగును. అందుముఖ్యముగాఁ బద్మములనేకవిధచిత్రీరచనాసౌందర్యముల సలరారుచుండును. అన్నింట నెన్నండగునది సహస్రదళపద్మాకారము. గృహములు, గృహద్వారములు, ద్వారద్వయసమన్వితములు, ద్వారచతుష్టయము, ద్వాదశద్వారసౌధములు మున్నగునవి మిగుల రమణీయములు. జంతువుల గణాకృతిసాగమగులును. గృహద్వారంబుల కిరుపార్శ్వంబుల నేనులఁ గొందఱు చిత్రింతురు. సంక్రాంతిముగ్గులు మకరసంక్రమణమునకు నెలగోజలు ముందుగ నారంభింపఁబడి క్రమక్రమాభివృద్ధి నొందుచు సంక్రాంతినాటికి సర్వవిధసంపూర్ణ సౌందర్యము నొందును.

గల్గినవని చెప్పబడినది. లలితకళలకు పూర్వజన్మసంస్కారాదులును ప్రస్తుతజీవితమునగూడ దేవతోపాసనాదికములును అవశ్యములని నేడును దలంతురు.

మఱి ప్రభావతి సూరసస్పృష్టి. అందు మొదట చిత్రఫలకవృత్తాంత మొందు బయల్పడలిసది. చిత్రఫలక మగజచేతనే ప్రభావతి కీయబడినది. ఆచిత్రరూపము దిలకించునపుడు-

“కలకల నవ్వినట్లు తెలికన్నుల నిక్కమ చూచినట్లు తోఁ

బలుకఁ గడంగినట్లు గడుభావగంభీరత లబ్ధినట్లు పెం

పాలయఁ దనర్చి జీవకళ యుట్టిపడన్ శివప్రాసనట్టి యా

చెలువున కాభిముఖ్యము భజింపఁదలంకెను తాను బోటియున్.”

అని యిందు కవీంద్రుఁడు చిత్రరూప మెట్లుండవలెనో చెప్పివాఁడు. కల కలమని నవ్వినట్లు చిత్తరువులోని రూప మున్నదట. ముఖవికాసము నందలి సౌందర్య మందుమాత్రమునఁ ద్యోతకమగును. తెలికన్నుల నిక్కమ చూచినట్లున్నదటబో నేత్రములు తేజోవంతములై యుం డెననియు, నేత్రములమరించుటలోనినే చిత్రకళాకాశలమంతయు నిమిషి యుండుననియు వ్యంగ్యము.

తోడుతోడనే చిత్రరూపమున పురుషుఁడు పలుకుటకు సంసిద్ధుఁ డైనట్లు చెప్పబడినది. అనఁగా నించుక పెదవులఁ గదలించినరీతి యూహింపవగును. తరువాత భావగంభీర్యము నాపాదించి కవి యొక ముఖ్యవిషయమును వాకొనెను. జీవకళ యుట్టిపడ ప్రాసన చెలువమని పేర్కొనెను. జీవకళ తొణికిసలాడునట్లు చిత్తరువు లుండవలెనని యిం దువలనఁ చెలియువిషయము. ఇది చిత్రకళాసౌందర్యమునకే కాక శిల్పదులకుగూడ ముఖ్యలక్షణము. జీవకళతో నొప్పురు శిల్పచిత్ర రూపములే ప్రశస్తములుగా నెంచబడును. సూరనార్యుఁ డిందు మన కనులయెదుట నాచిత్రరూప మున్నట్లు నజీవమగు కవితాశిల్పమునఁ జూపెను.

సంస్కృతకవులలో భవభూతిమహాకవి విశిష్టద్విత్యకావ్యమగు సుత్తరరామచరితంబునఁ జిత్రపటనందర్శనమును ప్రథమాంకమునఁ వివరించెను. అనఁగా రామాయణకాలములోనూడ చిత్రకారుల రాజవంధ్రులు పోషించుచుండిరినియు నాచిత్రనందర్శనంబున జానకీదేవీయాసం దించినట్లును తెలియుచున్నది. శ్రీరాముని యాదరామోదములకొఱకు చిత్రకారుఁ డాతని గతజీవితవృత్తాంతములనే- బాల్యాదికములు, అరణ్యవాసము, పరశురామగర్వభంగము- చిత్రించినట్లు తెలియుచున్నది. ఇందువలనఁ జిత్రవిద్య మనహిందూదేశములో నెంతప్రాచీనకాలము నుండి యభ్యసింపఁబడుచుండెనో, రాజపోషణము నెట్లుపొందుచుండెనో తెలియుచున్నది.

సంపన్నగృహస్థుల స్త్రీలు దీపారాధన మొనరించు సలవాటు హిందూదేశమంతటను కాన్పించుచున్నది. దీనికి ప్రాతిపదిక సూర్యోపాసనము. సూర్యభగవానుఁడు ప్రత్యక్షుడై వమని ఆతని నారాధించుట సంప్రదాయసిద్ధముగా నున్నది. సూర్యోపాసనకు రక్తవర్ణపుష్పములు ముఖ్యములు. అక్షతలుకూడ కుంకుమచందనముతో గలిపి సూర్యుని సర్పింతురు. దీపావళివలన నుత్సవము మనదేశ మంతటను కానవించును. ఉత్తరహిందూస్థానమున మఱింత యజ్ఞులముగా స్త్రీలు సూర్యోపాసనఁ జేయుదురు. ఎల్లరును గృహంగణప్రదేశమును శుభ్రపఱచి సాయంసమయమున దీపారాధన మొనరింతురు. జోతులనుపేరున పిండితో జేయఁబడిన చిన్నగురిపులమధ్య నొకవత్తి నిడి యందు నేయి వోసి దీపముల నెలుగింతురు. కొందఱు ప్రమిదలలో దీపములఁ పెట్టుదురు. కొన్ని చిన్నచిన్న దీపముల సమూహముగా నలుచదరముగాను వలయాకారముగాను పెట్టినతరువాత సరిగా వానిమధ్యమున నొకపెద్ద దీపమాను పెట్టెదరు. దీపముల పేర్పులలోను మార్పులలోను అనేకభేదము లుండును. ప్రతిదినమును వారు వారినై పుణ్యమును వేర్వేరుగఁ

పాశ్చాత్యవిధానముల వీడునపుడు మనచిత్రకారులు కొందఱు జపానుచిత్రకైలి నేల యనుకరింపవలె నని తలపెట్టి రామారావుగారు దుష్టోపించిరి. అంధ్రబ్రాహ్మణత చిత్రరచనలో జాపులయును అంధ్ర వ్యక్తిత్వము చిత్రవిర్మాణములఁ జూపవలెననియు సతఁడు ప్రోత్సహించిన కళావేత్తయని తెలియును. అట్టి సంప్రదాయ మనుసరించిన వారి శిష్యులుకూడ కొందఱున్నారు. అడవి బాపిరాజుగారు సుప్రసిద్ధకవులును చిత్రకారులునై వివిధచిత్రరచన లొనర్చిరి. కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుగారు చిత్రరచనల 'భారతి'లో బ్రకటించి రచయితలకుఁబ్రోత్సాహముసంగి నేటికాలమున కళను ప్రోత్సహించిరి. 'భారతి'లోఁ బ్రకటితములైన శేఖాచిత్రము లన్నింటిలోఁ 'తలపెట్టి' వారి చిత్రములుచాల హృదయంగమములై జనాకర్షణీయము లైనవి. రాజమహేంద్రవరమున పాడులో అంధ్రాస్థానకవులు శ్రీపాద కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి విగ్రహము శిల్పవిన్యాసముతో నిర్మించిన నారీమణి బొల్లావగడ నెంకటచలమమ్మ అంధ్రశిల్పకారులలోఁ జేర్వొనఁ దగును.

బ్రాంజి అనఁబడు లోహవిర్మాణము లైన శిల్పములు పెక్కుమంది దేశనాయకులకును తదితరప్రసిద్ధులకును నిర్మింపఁబడినవి. గాంధీమహాత్ముని యాకారమును శిల్పములలోను చిత్రరచనలయందును సనేక విధముల వ్యాపింపిందనిది. ఆయారచనావైశిష్ట్యము చూపిన కళోపాసకులు స్తుతిపాత్రులు. ప్రాచీనబౌద్ధశిల్పచిత్రాకారములను దలపించు నేటి గాంధీమహాత్ముని శిల్పచిత్రరచన లసంఖ్యాకములై కళాకాశలమును వేనోళ్ళ చాటుచున్నవి.

అతిఁడే శాంతమనోజ్ఞమూర్తి దరహాసామోదవీక్షానమం
చితసుశ్లోకుఁడు భారతావనికి దాసీత్వంబు వాపంగ తే
విశదీక్షావిధి పూను జోడు మృదుగంభీరారవం బొప్ప ని
ర్మిత బ్రాహ్మణ సమైక్యతాచతురుఁడ మేధావి గాంధీయనక.

హైందవ శిల్పకళానేత్రులలో మహాత్రి, కర్ణావర్, తాలిము అను బొంబాయి శిల్పకారులయొక్కయు నాగప్ప అను మద్రాసుశిల్పి యొక్కయు నామధేయములు సుప్రసిద్ధములు. అయినను ఊహాశక్తి యందును శిల్పమునఁ బ్రత్యేకతఁ జూపుటలోను రాయచోదరి అత్యుత్తమశిల్పి యనఁ జనును. స్పర్శగుణము శిల్పమునఁ జాల ముఖ్యమగు టయు సట్టి గుణవిశేషము రాయచోదరిగారి శిల్పములందు గానవచ్చు టయుఁ దెలియఁ దగును. స్నాయువుల సున్నితమగు నిర్మితి, జలుగు వలుచుల మెత్తందనము నెమ్మల కాఁవ్యగుణము మొదలగునవి చోదరి శిల్పములలో నేర్చున నేర్పరింపఁబడినవి. మఱి యాతనిశిల్పము లుత్కృష్టమగు శివకళాచైతన్యములు గల్గియున్నవి. ఆధునికశిల్పతత్త్వము నాకళించుకొని వీరిశిల్పములు కళాప్రదర్శనములలో ఘనబహుళరణము లొంది ప్రాచ్యపాశ్చాత్యులందఱి మెప్పును గొన్నవి. చోదరి శిల్పములలో నాతని జనకుని శిల్పవిర్యాణమునం దూహాశక్తియు భక్తి ప్రవృత్తులు నేకీభావము గాంచినవి.

పరిశిష్టము

శ్రీ దేవీకరుణాకటాక్షవీక్షణమున అనంతసృష్టి నిర్మితి మొనది. ప్రత్యేకపునందును రచనావిశేషము ప్రాదుర్భవించున న్నానర్చిన సృష్టి కర్త మహిమ మూహితీతము. అట్టి భగవత్ప్రసాదసహాధితప్రతి భాశక్తిమూలముననే లలితకళావిన్యాసము లుపనయించుట విశ్రుత విషయము. అట్టి కళావిశేషము లనంతములు.

అందు శిల్పరచనలు కొన్నికళల కమృతహాసము లగును. వేద కాలమునండి యావిచ్చిన్నముగా సభివృద్ధి నొందుచు వివిధము లగు కూర్పులతో మార్పులతో రోచిదులకును సామాన్యజనులకును హృదయంగమముగానుండి శిల్పచిత్రరచనలు కనులసంకు నొనరించుచున్నవి.

వేదకాలమునాటి దేవతామూర్తులు వాచిమల హస్తవిన్యాసములలో నలరారి యార్యసంస్కృతి నభివృద్ధి నొంది బౌద్ధజైన యుగముల విం చుకించుక మాధుర్యం జెంది ప్రోది బొందినవి. అజంతా ఎల్లోరా గుహలలో డాగియుండి సూక్ష్మరృప్తులకు గోచరించినవి. మతాచార్యుల మహిమాదులచే నూహార నాకళా రచనలు పయనము పొగించెను. రాజపుత్రీయుగమున రంగులతో పొంగులతో మానవ జగత్తునందు వాస్తవికత నలవరచుకొన్నవి.

శిల్పవిర్మాణములు మొగలుల యంతఃపురముల నుండి వెల్వడి జగద్విఖ్యాత మగుచలువరాతి కట్టడముల శాశ్వతీయశిల్పము నొందినవి. హైందవ శిల్పుల మతాభిమానమునందు అసంతృప్తాందర్య విరాజమా నము లగుదేవతాలయదూపముల వర్ధిల్లినవి. అక్కచెల్లెండ్రవలె కలిసి మెలిసి వలపు లూరించి భక్తి నభివృద్ధి నొందించి దేవాయతాద్యము లందును దేవతావిగ్రహములందును అంతఃపురరమ్యహర్ష్యములందును అసంతోగోపుర శిథిలవిర్మాణములందును, అభేద్యశిల్పవిన్యాసములతో డను అతిరుచిర చిత్రరచనాలంకారములతోడను వృద్ధి నొందినవి. శ్రీశైల శిఖరమునందును హిమాచలనానవులందును మృగరాజుల గంభీరాకృ తులలో వరటాకారండవాదుల నడలనెడంగులతో నేవేళల రమ్యతః గూర్చినవి. మహాశివుని తపోవనంబునఁ బ్రళాంతి నొందిన రమ్యకళా విశేషములు, పార్వతీహృదయహృదయంగారములఁ బొంగిపొరలిన రచనా విశేషములు, దక్షాధ్వరిధ్వంసాదిదృశ్యముల భీభత్సములైన కళావిన్యా సములు, మృగయావినోదమున ముచ్చటగొల్పిన రచనలు, నారీమణుల నడలబోడిమిలో, చీరల సింగారములలో, తీడబడ నడుగుల మాంద్య ములో సర్వతోముఖాభివృద్ధి గాంచినవి.

నేడుగూడ కందువాల కమ్ములలో పాలునల నగిషిలలో చీరల అంచులలో చిత్రీవిచిత్రీవద్భాకరములలో పసుపుపా రాణిపూతలలో

మకరికాలతలలో తిలకములతీరులలో నలంకరింపబడుచున్నది కళాలక్ష్మి-
 దినదినాభివృద్ధి గాంచుచున్నది. ప్రతివిమేషమును శిల్పచిత్రీరచనలు
 వృద్ధిపొందుచున్నవి. “దుర్లభార్థజలశారవభారతభారతీసముద్రము దరి
 యంగ నీడను విభాత్యనైవను నేర లోలునే” అని వాగనుశాసనుడు
 వాకొనినట్లు శిల్పచిత్రీకళాగాంభీర్యములు చెప్ప నాధ్యముకానివి. అట్టి
 కళల లోతుపాతుల కొలతబద్ధతో కొలుచుట, ఇదబద్ధమని నిర్ణయింపఁ
 బూనుట, కేవల మనాధ్యమని చెప్పవగును. అయిన నవకాశమగునంత
 దనుక దేశకాలావధులగుంచియు నాకాలముల కలాలక్ష్మివిలాసము
 లెట్లు చిద్విలాసగమనంబుల నలరారినవో కొంత విన్నవించితిని. అంతమే
 లేని జగదంతరహస్యము లెట్టివో శిల్పచిత్రకళావిశేషవిమాపణముకూడ
 నట్టిదే యగును. చారిత్రకదృష్టితోఁ గళాభివృద్ధి ప్రాచీనార్యాచీనకా
 లములలో నేయేరీతుల ననుసరించెనో ఎట్టిభావనావిశేషముల పౌర్య
 ముగాఁ దోచెనో ఎట్టిప్రకృతినిచిత్రముల నెల్లడించెనో ప్రచురమొన
 రించితిని. నాయారచనవలన శిల్పచిత్రీరచనలలోని సౌందర్యవిశేష
 ములఁ దెలిసికొను కుతూహలము జనసామాన్యమునందును పండితమం
 డలియందును గూడ వృద్ధిపొందునని నాయాశయము. సాశాస్త్ర్యదేశ
 ముల జ్ఞానాంధకారములో నడంగిననాటినుండియు దివ్యజ్ఞానతేజఃపుంజం
 బులు వెదజల్లు భారతాంబుతుల కళావిన్యాసము లాచంద్రార్క-
 ముగా నలరానుగావుత మని పార్వతీవరమేశ్వరులఁ బ్రార్థించువాడఁ యి
 యిక్కావ్యము ముగింతును.

శ శ క లా వి ల స న ము.

శ్రీ వడ్డాది సీతారామాంజనేయకవి.

కవిత్వ గల్గురసం బెఱుంగఁగల వ్రజ్జావంతురా లైననీ
కవివేళాత్ముడ నేను దెల్పుఁగలనా? యందలకుం దావు లా
పువులక నీయదుగుండముల్ విడువకే పూజింతు నేనాటికే
నవలొకింది ముదంబు నింతు వసుగాఢాపేక్షఁ గాత్యాయనీ !

మ. తరుణం బియ్యదిదాటనీయక భవద్దాసుండ నొనాకు సం
బరముగ గూర్చుట నీకు ధర్మమునుమా! పాలించి మే లెంచి నీ
కరుణాపూర్ణపయోనిధిన్ మిగులవేడ్కన్ నన్నుఁ దేలింపుచూ
సిరియ్యఁ సంపద నాకు నిశ్చయముగా సిద్ధించుఁ గాత్యాయనీ!

మ. శ్రమ లీ వెన్నిఘటించినన్ పరియె నీసంసేవమాత్రమ్ము నా
కమరకతేసినఁ జాల; నాశ్రమలు బ్రహ్మనందమున్ గూర్చు న
త్యముగా; నీదగుకార్య మేదయినఁ తేయఁ జిత్త ముప్పొంగెడుగ;
సమయం బియ్యది; నన్ను నేలుకొనఁగా జా గేల? కాత్యాయనీ !

శా. పాపాత్ముం డీతఁ డందు నన్ను విడువఁ భావ్యంబె? పైపె చ్చయో!
కోపం బూనెద; వేమిచేయుదును? దిక్కు మొక్కు నీవేమమా;
నీపాదంబులచెంతి మోకరిలి నిన్నే వేడుచున్నాడ; నా
లో పా మ్మన్నను ఏడిపోగలన? యామోడింపు; కాత్యాయనీ !

మ. ఇతరుల మీక్కిలికూర్చువార లయి నేనే నీకు వేత్తెతినా ?
శ్రేతుడన్, దాసుడ నై నయందులకొకో చేపట్ట కీలీల దు
స్థితిపా లేసెద ఏవు? నమ్మితిని నిశ్చింతక ననక గూర్చితో
హితముగ సూరిచి పోతు వంచుఁబ్రయమి ద్వింకై నఁ గాత్యాయనీ!

మ. పలుకుల్, చూపులు, మానసం బమృతపుక వారాళి నిక్కమ్ము నీ;
కలు కెందేనియు నిల్వఁగాఁగలగొకో యాస్కార? మీదీను న
గ్గలపుక వేమక నొండఁజేయఁగఁ గటాక్షుక్రీఁ బ్రసాదింపఁగా
వలదే? నమ్మిపలఁటు నిట్లు విడువఁ భావ్యంబె? కాత్యాయనీ!

మ. సరసంబై విలసిల్లు సీతశిశులాసాందర్యసాభాగ్యసం

భరితాతఃకరణమ్మో యాశ్రయమునుమ్మా నాకు ముమ్మాటికి
హరు వొందింపుము నాకవిత్వమును సీమానందతత్తామృతా
విరతాంచత్పురవాహినీగరిమఁ బ్రాపింపించి కాత్యాయనీ !

మ. జవన త్వమ్ములుపోయి, హాయి నిరఁ గాంచఁ లేనినంసారవం
కవినిర్మగుల నుద్ధరించుటకు దీక్షఁ గొన్నవిద్వాంసురా
లవా! నీ విప్పుడు నన్నుఁ బ్రోవవలరా? లక్ష్మీ కళావంతమా
భవదంచత్కరుణాకటాక్షములు నాపై నింది; కాత్యాయనీ!

మ. అసహాయస్థితి హెచ్చిపోయె; ఋణశాధా? దుర్భరం శాయె; మా
నసమా? నొచ్చె; ఋణమ్ముఁదీర్చుటటులా? నాకేమియుఁ దోచదీ
వ్యసనం బేకియ దాటఁగఁ గలనా? నీ వాలించి వాలింపవా?
వసుదాంకమ్ము ధరించియుండితివిగ-వా నీవు! కాత్యాయనీ!

మ. నిను విశ్వామిత్రో నదా కొలుచుచుంటి; నీవు సద్యఃసనా
దిని వాటక బ్రకటింప వేమిటికి? నాదీక్ష త్వమీనాటికిన్
దునుమఁ బూనకయుంటి వేమిటికి? భక్తు నీక వ్రుపేక్షింపఁగాఁ
జనునే? దేవి! నమస్తభక్తసుఖదా! సామోద! కాత్యాయనీ!

ఉ. అన్నద వన్నసన్నతిని నందితి నీవుగదమ్మ! మాగృహం
బన్నము వెల్లియై వెతల నందుచునుండఁగఁ గొంచెమేది నీ
కున్నదె జాలి? ముం దెపుడొ యున్నతి విచ్చెద నంట; మంచిదే;
నిన్నెటు నేను గొల్చుటేక నెమ్మది నెమ్మది నుండకుండిననీ!

ఉ. పంతముఁ బట్టి వార్ధకము పైపయి దూకుచు నక్కటా! మన
శ్శాంతినిఁ దూల్చుచున్న దెటు నెల్వఁగ నోపుదు నీనుతిఁ జరా
ధ్వాంతరివిప్రభాబిరుదభాసిత వేమొ! భవచ్ఛ్రితుం డిటుర
క్లాంతి నడంగఁ గావ; విదె గారముఁ జాపుటా చెప్పు? మీశ్వరీ!

మ హా శ్వేత

శ్రీ టి. భాస్కరరావు.

ప్రాతఃకాలము; పూర్వ దిగ్దశని సంప్రప్తానురాగంబుతోఁ
జేతు ల్సాపెను గోముగాఁ; బయికి వచ్చిరాని మార్తాండు ను
స్థితస్వాంతము ప్రేమపూర్ణమయి వేషెల్లుల వెలార్చెన్, సరో
జాతప్రేయసి రేకు విప్పె మదికిఁ సంసిద్ధ సర్వార్థయై.

శ్వేతకేతువు లక్ష్మినిఁ జేరఁ బిలిచి

"ఏంటివే ధర్మపత్ని ! ఉద్యోగ కీల !

తల్లిఁ బోలిన పుత్రుని ధన్యుఁ డనుట;

ధన్యు నొకనిఁ గంటివి వాఁడు దారి తప్పి."

అనినన్ నివ్వెర వోయె లక్ష్మి; మొగమం దారాట తారాడఁగాఁ
గనుల న్నిధులు గారఁగాఁ బలుకలన్ గాన్దద్య మేపారఁగా
ముననాథుం గని పుత్రు వర్తనము నామూలంబుఁ దెల్లంబుగా
విసిపింపన్ వలె నంచు వేడుకొనియెన్ విత్సంబు చిత్తంబుతో.

"అది యొక పెద్ద గాథ; ఇపు డంత ప్రయోజనకారి గాదు; నె
మ్మని వహియింపు మింకి; ననుమానము మానుము; నేటితో నిరా
పద మగు వాని శ్రవితము; పాపన తాపక మాతృదేవతా
హృదయ సమీప వర్తిగ రహించి నుభయను లెమ్ము ముందటన్.

పుట్టిననాటి దోసమును బోల్చి ప్రతిక్రియ చేయనందునన్
గట్టిడి బుద్ధు లబ్బి కొఱగానితనమ్మున నల్పసారుఁ డై
గిట్టెను బుండరీకుఁడు; సఖ ! భయ మొందకు; మంత్రపుత్రుఁ డై
పుట్టెను వాఁడె యుజ్జయునిఁ; బూర్వకృతంబును దప్పరాదుగా !
వాని మనంబులో మెదలు వాసన మోసము చేసె; దానితో
నూనెవహింపముం దొలఁగె; మారుతి ధూత విశ్వీరవత్ర మ
త్తై నగ గహ్వరాంతర నిరంతర సంచర దుఃఖజతు సం
తానము వింధ్య కాననమునం బడె వెంబడి చిల్కరూపునన్.

పతనవేగముచే గడు బడలిపోయి

దృష్టి యాసక గ్రుడ్లు దిద్దిర భ్రమింప

దిక్కు తోపక దప్పిక రెక్కొనంగ

తెక్కలాడక బాధ భరింపలేక.

నేలను మూర్ఛ గ్రమ్మి శయనించినఁ గాంచె నొకానొకండు బా
బాలిమునీశ్వరాశ్రమ నివాసి; నిస్సర్గదయాప్రపూర్ణుడై
కేల గ్రహించి మే నిమిరి క్రిందికి వ్రాలు శిరంబు నెత్తి నీ
లాలజలంబుఁ బట్టి పడిలంబుగ నూపిరి యూదె నోటితో.

తేరుకొన్నది కీరము; తేలి కైన

దవుడు ముసిబాలకుని కరుణార్తహృదియు;

వెంటఁ గొనిపోయె మునివాటి మింటనెగురు

బలము చేకూరు వఱకుఁ గాశాడఁ దలచి.

అచట జాలాలి పీఠమ్ము నెరసి, సర్వ

వేత్తయై పూర్వకథ యెల్ల వెల్లడించె;

దత్తభావమ్ముచేత గతస్మృతిం గ

డించి నీవిడ్డ నేడు దుఃఖించుచుండె.

నిన్నఁ గపిఁజలుండు దయనీయ తపీయ తురంగ రూప వం
భన్నత వీడి వచ్చి తన సంగతి నాకు నెఱుంగఁ జెప్పి ఓ!
యన్నల మిన్న! ఆత్మసఖు నారయఁగాఁ జనె నింశ్యభూమికిఁ;
గన్నల వత్తు లుంచుకొని కంటిఁ గుమారు భవిష్యదర్శముల్.
మిత్రుని మాటయుక విసఁడు; మేలు దలంపఁడు; నేటిప్రొద్దు తా
పత్రయ మెక్కుడై ప్రణయపంజరమందునఁ జేరనెంచి పే
రాత్రెమఱో బయల్పెడలె నంతర మెఁచక; అంతులేని యీ
యాత్ర ప్రియా! దురంత నిరయం బగు తెక్కలురాని పక్షికిన్.
కావున నేడు నీవు చనఁగావలె; గావలఁడైన నూనునిం
గావవలె; బ్రియా హృదయ కంజము రేకులు విప్పఁగావలె;
నీవుగ నీవలె బ్రణయిసి గణనీయ మధూదయమ్ముతోఁ
బావన నూత్న జన్మపరిపాటియు వాసికఁ దారయితివై."

అని శ్వేతకేతు ననఁ బె
 ల్పన చన హిమహత సరోః సఖమైన ముఖం
 బువ లక్ష్మి “సాధ! నాథా!
 తనయుం గొనితేర వలవనా!” యని కదలె.

“అగవె! పుత్రరక్షణ సమాచరణ త్వరమాణునిత! ఉ
 ద్వేగము విగ్రహించుకొనవే! అట నేమి యొనర్తు వే యటన్!
 వాగుర పన్ని పట్టుకొని వానిని దెమ్ము హిమాద్రి కింతలో
 నీ గృహమందు శాంతులు ముగించి మిమున్ గనుగొందు నచ్చటన్.”

అనిన నాథుని పదముల శంజలింది
 సెలవు గ్రహించి యేగె లక్ష్మిపురంధ్ర;
 అటఁ జిలుక యాశ్రమము వీడి యడవిఁ గడచు
 నా శ్రమము నోర్వలేక మూర్ఛాబ్ధి మునిగె.

ఆ యెడరు తగ్గి పైశం
 సాయనఁ దీనుమంత చూపు పటిపెడుసరికి
 బోయఁడు నిలఁబడె భీకర
 కాయముతో వలలతోడఁ గాలునిలీలె.

కొట్ట వచ్చిపట్టు గోచరించెను నట్టి
 క్రూర భవ మెల్లఁ దేరి చూచి
 జీవితాశ యెల్ల ఛిన్నమై పోవంగఁ
 జిలుక వానితోడఁ బలికె నిట్లు.

“అన్నా! ఎవరవు? న న్నిటు
 కన్నులఁ బెట్టుకొని యేల కనుగొందువు? నా
 తెన్నునఁ బోనియ్యవె! ఆ
 పన్నశరణ్య! అగణ్య భాగ్యము గల్గున్.”

అలకింది బోయఁ దంజలి ఘటియింది
 “సామి! ‘ప్రతాప పలుకు సోరు లెడిగి
 పలుకు వింతచిలుక కలదు తె’మ్మని తెల్ప
 గూడెనుందు రాచకూతు నాకు.

తల్లి మాటయెల్లఁ దలఁ దాల్చి పూవట్లు
 వచ్చి నిన్నుఁ జూచి మెచ్చుకొంటి”
 ననుచు నాతఁ డంత హస్తంబులను జూప
 వెనుక కొదిగె శుకము వెఱపుతోడ.

“పూర్వ జన్మమందు మునిపుత్త్రిఁడను నేను
 గలిగె నిట్టి జన్మ కర్మ వశతః;
 శిశు చాలు నాకుఁ జెలికాందుగ్గి గవకుండ
 విడిచి పుచ్చుమన్న ! వేడుకొందు.”

అని యెఱక లెత్తి తల నిడి
 కనుఁగొలఁకుల నీరు గ్రమ్మఁగా జైశంపా
 యనుఁ దా యెఱుకకు వలగొనె
 మనమందున నుల్లు లేచి మలఁగుచు నుండఁ.

“పెరిగి కలుచు తెలివి పెడతల పట్టెనా?
 చాటు కలదె బ్రతుకు బాట లోన
 కూడియున్న చెలులు చూడకున్నను మానె
 బొందిలోని బాని పొందు లేదె ?

సామి కూతు మాట సాకిరి లే డని
 తప్ప గలనె? పోక తప్ప దింక”
 ననుచు బోయఁ డంత నట్టహాసము చేసి
 ముడుంగు చిలుక నిట్టె యొడిచి పట్టె.
 అటు లా బోయని చేతుల

నిటునటుఁ గడలాడలేక యెబ్బెఱికముచే
 గటకట పడుచుం గడపటి
 కెటులో మది వెచ్చనూర్చి యిటు చింతించెఁ.

“ఎంతటి పాపకర్త మొనరించితి నో యనుభోగ్య మయ్యె ! హా !
హంత ! అసహ్య వేదవల కాశ్రయ మైతిసి; బేకుకొన్న నా
ధ్యాంత మప్సిన బావ్యజలధారలతోఁ గడఁగింపఁ గాదు; గ
త్యంతరశూన్యమా బ్రతుకు దారిని దీరువ నాకు నెవ్వరో !

చల్లనితల్లి వాత్సల్యవల్లి మహావ

భావయా లక్ష్మిగర్భమునఁ బుట్టి

భవవశ్రయీ సత్య పూజిత చరణుల

శ్వేతీకేతుల యంకసీమఁ బెరిగి

నిర్మల మందాకినీ తీర భూముల

నమరబాలురఁ గూడి యాట లాడి

గంగాధర కృపా తరంగితేక్షణముల

నాధ్యాత్మికానంద మాకలింది

కడకుఁ బక్ష్మి నై యీ ఘోర కావనమునఁ

గటకటా ! చెప్పరాని యిక్కట్లు వడితి;

బోయజవరాలి చేతిలో బొమ్మ నాచు

నెట్లు జీవింపఁ గలను నేనింక మీఁద !

మూఁడు లోకములకు మూల మెవ్వరు తల్లి !

నీవ కాక యాశ్రితావనమున;

చెడ నెఱుంచు నన్న విడనాడ వలదన్న !

కావు మమ్మ ! తనయుఁ గరుణ తోడ.”

తోయఁ దాచిల్క నెట్లు గొంపోయి పోయి

శబర రాజ తనూజ కొనంగి నిలె;

చిలుకఁ గని యామె చెక్కులఁ జేర్చుకొనియె

నయన శుక్తల ముత్తైముల్ బయలుపడఁగ.

“రార ! నాచిట్టి ! రార ! బంగారు తండ్రి !

ఎన్ని నా శ్లయ్యెరా ! బాబు ! నిన్నుఁ జూచి;

ఎంత దురఃఖివానా యేకాంశమునకు !

భయము లే దింక నుభయముగా బ్రతుకు మీచట.”

అనుచు తెక్కలు దువ్వుచు నామె చిలుక
నొక్క పసిడి పంజరమందుఁ జక్క నుంచి
యారముగ్గిన పండ్ల యాహార మిడిన
శుకము పలుకదు; పండ్ల మూచూడ దపుడు.

“మంచి మంచి ఫలము తెంచి తెచ్చితి నీకు
భోజనంబు మంచి పుష్టి నిచ్చు;

మునులకై నఁ గాని తినవచ్చు ననవచ్చు
వీని మాన పలను వెట్టి తిండి !

పావనం బైన నీదు ‘జీవనము’ నందుఁ
బ్రథమ వర్ణముఁ గోల్పడి బడలినావు;

దుఃతకర్మలచేత దుందుడుకుచేత

‘ద్విజ్ఞాన’ కర్థాంతరము నమర్థించినావు.

ఇప్పు డింక నీకు విచార మేల ? పుట్టు

నొకటి వర్తనం బొకటియై యొప్పు గనునె ?

కలుగరాదు భోజ్యాభోజ్యముల విమర్శ;

చూడ వలయు నాపద్ధర్మశాస్త్ర మొకఁడు.”

అను బోయెత మాటలలోఁ

గనఁబడు సంస్కార మెంచి గ్రహించెను బం
డ్లను; వినిపింపఁడు పొర పా

టుననేని కళా సుధా పటుస్వర మెఘడుకా.

చిలుక యొకనాఁడు తెలవాఁడు దెలివి వచ్చి

తెక్క లల్లార్చి యటునటు దృష్టి పఱుపఁ

బరిచితాచోద కాసార పవన తీతులు

నెయ్యమునఁ బోలె నెమ్మేను నిమురఁ దొడఁగె.

బోయ వల్ల కాని బోయ లెవ్వరుగాని

చుట్టుపట్లఁ గనులఁ గట్టలేదు;

రాచకూతు మేన మేచక కాంతులు

చూచువారి యెడఁగ దోఁ చుకొనును.

కొంత దూర మందున్ గొట్టరిచ్చెట్టున
గెలులు పసిడి నిగ్గు గెలుచుకొనియె;
ఉదయ భానుఁ జూచి యుర్వ్వ పులకించె;
పుష్ప తతుల లతలు పోహణించె.

“పలుకవె నై శంపాయన !

పలుకే బంగార మంటవె! పలికినఁ గాదే
చిలుకకుఁ దెలివిడి యబ్బుట!

పలుకవలయుఁ బుండరీక ! పాణము లేవక.”

అనెను బోయెత్ పలుకుల నాలకించి

శ్వేత్యును దాసి యచటికిఁ జేరిరపుడు;

పూర్వ జన్మ గాథలఁ ద్రవ్వె పోయె నట్లు
చిలుక “ప్రియసీ!”యని పిల్చి చిలికె మధువు.

“స్వామి” యని పల్కి శ్వేత యంభస్తరంగ
మట్లు పొదివికొని యెడఁద కడుము కొనియె;

“ప్రియసీ! ప్రియసీ!”యని పిల్చె నతఁడు;

“స్వామి! వచ్చితివా!” యని పల్కె నామె.

మూఁడు మాట లాడ ముగిసెను ముచ్చట;

నిలువు గ్రుడ్లు పెట్టి తలను వ్రాల్చు;

చిలుక వంకఁజూచి చెలికలై దెసఁ జూచి

వెట్టి దానివోలె శ్వేత నిలచె.

ఆ నిరర్థ నిశ్శబ్ద వాతావరణముఁ

గలఁచి వినవచ్చినది కిపిలలుని వాక్కు;

కాంచి రందలు సంత నొకనము దెనకు;

ముగురు మూర్తులు నేలకు దిగుచు నుండి.

శ్వేతకేతు వాకఁడు శీతభానుఁ డాకఁడు
పుండరీకుఁ డాతఁ డుండె నడుమ;
మంత్రీ దంపతులు నమర్త్య దంపతులును
జేరి రటకు మునికుమారు వెంట.

పూజ్యుఁడు రోహిణీధవుఁడు బోధకుఁడై యిటు తెల్పె: “జేమి నా
(మాజ్యము కష్టసాధ్యము నుమా! విరహంబున కోర్వలేక న
న్నాజ్యము చేసె నీతఁడు రుమాగ్నికి; బంధవ మెంచి నాడు నా
యజ్యము నిచ్చి నే నమృత యోగము గూర్చితి వీని కచ్చటన్”.

అని వచించి “కల్యాణ మ” స్తంభ శ్వేత
హస్త మిడఁ బుండరీకుని హస్త మందు;
శ్వేతకేతువు మొదలుగాఁ బెద్ద లిడిరి
కొత్త జంటకు దీవనలే గూర్చితోడ.

బోయెత లక్ష్మియై విరియఁ బోసిన దాశిషములే శిరంబులక
బాయని పేమతోడ; మునిబాలకుఁడైన కపింజలుండు నా
ప్రాయముగా వదించె నిరువాగుల వారి నొకల్లొకల్లకుక;
ఆ యువదంపతులే నవిగయమ్ముగఁ జేసిరి పండనమ్ములన్.
మరుచిరమైన చైత్రీమది; చూత కిసాలము లెట్టి నెట్టినై
తరుణ హృదంబుబాతములఁ దార్చుచునున్నవి; వారిబాతములే
సరసుల కింపు నింపు పరుసమ్మున ముమ్మర మయ్యెఁ; జల్ల ప
య్యెర మరుచేతి కేతనము నెత్తె వియత్తల మందుఁ బొందుగా.

ఇది

సమాప్తము

సర్వము సమాప్తము.

आत्मा स्कन्धो यदि भवेदुदयव्ययभाग्भवेत् ।

स्कन्धेभ्योऽन्यो यदि भवेद्भवेदस्कन्धलक्षणः ॥१॥

यदि स्कन्ध आत्मेत्युच्यते, तदाऽयमात्मा उत्पादविनाशवान्भवेत् । स्कन्धानामुत्पादविनाशशालित्वात् । नचैवमिष्यते आत्मा । तथासत्यात्मनो विनाशाद्भोक्तुरभावात् । 'भुञ्जीतात्माजितं कर्म न चान्येन कदाचन' इति वचनविरोधः । कृतहान्यकृताभ्यागमप्रसङ्गश्च । एवं तावदात्मा स्कन्धो न भवति, नापि स्कन्धव्यतिरिक्तः । तथासत्यस्कन्धलक्षणो भवेत् । संस्कृताः, हेतुप्रत्ययसम्भूताश्च स्कन्धा उत्पत्तिस्थितिभङ्गलक्षणाः । नैवलक्षण आत्मा । तथा च स्रपुष्पवदविद्यमानस्वभाव एवात्मा भवेत् । तस्मात् स्कन्धव्यतिरिक्तोऽप्यात्मा न सम्भवत्येव ।

ननु तैर्धिकाः स्कन्धव्यतिरिक्तं, भिन्नलक्षणं चात्मानमाचक्षते । नित्यः, अकर्ता, भोक्ता, निष्क्रियः, निर्गुणश्चेति तस्य लक्षणमामनन्तीति चेत्सत्यम् । स्कन्धव्यतिरिक्तस्यात्मनो लक्षणमामनन्ति तैर्धिकाः । न ते यथावदात्मनस्स्वरूपमुपलभ्य तस्य लक्षणमाचक्षते । किंतु संवृत्तिसत्यादपि परिभ्रष्टाः, अनुमानाभासमात्रविपलब्धाः, मिथ्याकल्पयैव उपायप्रज्ञप्त्या, आगमेन च नाममात्रकमेवात्मानं परिकल्पयन्ति । तस्य लक्षणमप्याचक्षते । तेषां च कर्मकारकपरीक्षादिषु अत्मोपादानयोः परस्परापेक्षिकीं सिद्धिं ब्रुवता प्रतिषेधो विहित एवेति नाऽत्र प्रतज्यते ॥१॥

एवम्—

आत्मन्यसति चात्मीयं कुत एव भविष्यति ।

निर्ममो निरहंकारः श्रमादात्मात्मनीनयोः ॥२॥

आत्मानुपलब्धादात्मप्रज्ञप्स्यधीनं स्कंधपञ्चकमात्मीयमपि सुतरां नोपलभ्यते । तथा च अहंकारविषयस्यात्मनः, ममकारविषयस्य स्कन्धपञ्चकस्य चानुपलब्धान्निर्ममो निरहंकारश्च योगी भवतीति भावः ॥२॥

ननु योऽसौ निर्ममो निरहंकारश्च योगी स तावदस्ति, सति च तस्मिन्निदं आत्मा स्कन्धाश्चेति, तदाह—

निर्ममो निरहङ्कारो यश्च सोऽपि न विद्यते ।

निर्ममं निरहङ्कारं यः पश्यति न पश्यति ॥३॥

आत्मनि स्कन्धेषु च सर्वेषां अनुपलभ्यमानेषु कुतस्तद्व्यतिरिक्तः पदार्थो भवति । योऽसौ निर्ममो निरहङ्कारश्च भवति । तथा च यस्यैवमविद्यमानस्वरूपं निर्ममं निरहङ्कारं च पश्यति स तत्त्वं न पश्यतीति विज्ञेयमिति भावः ॥३॥

एवम्—

ममेत्यहमिति क्षीणे बहिश्चाध्यात्ममेव च ।

निरुध्यते उपादानं तत्क्षयाज्जन्मनः क्षयः ॥४॥

सत्कायदृष्टिमूलाः सर्वे क्लेशाः । सा च सत्कायदृष्टिर्बाह्याभ्यन्तरयो-
रात्मीययोरनुपलभ्ये निरुध्यते । तस्याः प्रहाणे कामाद्युपादानं प्रहीयते । एव-
मुपादानक्षयाज्जन्म क्षीयते ॥४॥

ननु कर्मक्लेशक्षयान्मोक्ष इति स्थितम् , कर्मक्लेशानां कस्य क्षया-
त्परिक्षय इति चेदुच्यते—

कर्मक्लेशक्षयान्मोक्षः कर्मक्लेशा विकल्पतः ।

ते प्रपञ्चात्प्रपञ्चस्तु शून्यतायां निरुध्यते ॥५॥

अहर्निशं रूपादिकं विकल्पयतो बालपृथग्जनस्य रागादिलक्षणाः क्लेशा
उपजायन्ते । ते च विकल्पाः कर्तृ कर्म क्रिया कारक फललक्षणात्प्रपञ्चादुप-
जायन्ते । सच प्रपञ्चः सर्वभावानां निःस्वभावदर्शनरूपायां शून्यतायां निरुध्यते ।
तस्मात् शून्यतैव सर्वप्रपञ्चनिवृत्तिलक्षणत्वाज्जिर्वाणमिदमुच्यते ॥५॥

ननु भगवद्भिर्बुद्धैरात्मा, अनात्मा च दर्शितः । तत्कथं सर्वभावानां
निःस्वभावत्वदर्शनसिद्धिरिति चेदुच्यते—

आत्मेत्यपि प्रज्ञपितमनात्मेत्यपि देशितम् ।

बुद्धैरात्मा नचाऽनात्मा कश्चिदित्यपि देशितम् ॥६॥

हीनमध्यमोत्कृष्टभेदेन विनेयास्त्रिविधाः । तत्र हीनानां विनेयानामकु-
शलकर्मकारीणामकुशलान्निवर्तयितुं बुद्धैः कचिदात्माऽस्तीति प्रज्ञपितम् । ये तु
मध्यमा विनेयाः सत्कायदर्शनाभिनिवेशिनस्तेषां तदभिनिवेशशिथिलीकरणार्थं,

निर्वाणामिलासंजननार्थं च कचिद्बुद्धैरात्मा नेत्यपि देशितम् । ये तु परम-
गम्भीरमौनीन्द्रप्रवचनार्थतत्त्वावगाहनसमर्था विगतात्मस्नेहाश्च तेषां बुद्धैरात्मा वा
अनात्मा वा न कश्चिदस्तीति देशितम् । यथैवात्मदर्शनमतत्त्वं तथैव तत्प्रति-
पक्षमूतमनात्मदर्शनमप्यतत्त्वमूतमेव । तस्माद्विनेयविशेषमाश्रित्यायमात्मोपदेशः ।
न परमार्थत इति भावः ॥६॥

यदि बुद्धैरात्मा, अनात्मेति वा न देशितं, किं पुनर्देशितम्? उच्यते—
निवृत्तमभिघातव्यं निवृत्तेश्चित्तगोचरः ।

अनुत्पन्नानिरुद्धा हि निर्वाणमिव धर्मता ॥७॥

इह यदि किञ्चिदभिघातव्यं वस्तु स्यात्तदुपदिश्येत बुद्धैः । तादृशं च कि-
मपि नास्ति । तस्मान्नैव किञ्चिदुपदिश्यते बुद्धैः । कस्मात्पुनरभिघातव्यं नास्ती-
ति चेदुच्यते— यतो निवृत्तिरेव चित्तस्य गोचरो विषय इत्यर्थः । यदि चि-
त्तस्य कश्चिद्गोचरस्यात्तदा तत्र किञ्चिन्निमित्तमध्यारोप्य वाचां प्रवृत्तिस्स्यात् ।
यदा तु चित्तस्य विषय एवाऽनुपपन्नस्तदा क निमित्ताध्यारोपेण वाचां प्रवृत्तिः
स्यात् । यस्माद्धर्मता धर्माणां प्रवृत्तिः निर्वाणमिव अनुत्पन्ना अनिरुद्धा च;
निःस्वभावा धर्मा इति यावत् । तस्मात्तत्र चित्तं न प्रवर्तते । चित्तस्याऽप्रवृत्तौ
कुत्राऽध्यारोपः? तदभावे च कुतो वाचां प्रवृत्तिः? अतश्च न किञ्चिदपि बुद्धै-
र्देशितमिति । अत एव वक्ष्यति— ‘न कचित्कस्यचित्कश्चिद्धर्मो बुद्धेन दे-
शितः’ इति ॥७॥

यद्यप्येषां ‘अनुत्पन्नाऽनिरुद्धा हि निर्वाणमिव धर्मता’ इति निश्चयः,
तेषां नास्ति वाक्प्रवृत्तिः । तथापि संवृत्तिनित्यापेक्षया विनेयानां कयाचिद्देशनया
भवितव्यम् । काऽसौ देशना? तत्रोच्यते—

सर्वं तथ्यं न वा तथ्यं तथ्यं चाऽतथ्यमेव च ।

नैवातथ्यं नैव तथ्यमेतद्बुद्धानुशासनम् ॥८॥

इयमत्र भगवतां बुद्धानां तत्त्वामृतस्यन्दिनी देशना आनुपूर्व्या विज्ञेया ।

‘अन्यथा भाषया प्रश्नो श्रवणो ग्राहयितुं तथा । न लौकिकः अतो लोकः श-
क्यो ग्राहयितुं यथा’ इत्युक्तीत्या यदेतत्स्कन्धायतनधात्वादिकं, अविव्रातैमिरिक्कै-

स्सत्यतया परिकल्पितमुपलब्धं च तत्सर्वं तथ्यमित्युपवर्णितं भगवता तद्दृष्ट्य-
पेक्षया । तथ्यं नाम तत् । यस्यान्यथात्वं नास्ति, विद्यते च भावानां प्रति
क्षणविनाशित्वादन्यथात्वम् । तस्मादुक्तं न वा तथ्यमिति । आर्यज्ञानापेक्षया
सर्वमेव मृषेत्यर्थः । चिराभ्यस्ततत्त्वदर्शनानां किञ्चिन्मात्रानुत्साताचरणतरुमूलानां
केषाञ्चिदेव तथ्यं चाऽतथ्यमेव चेति देशितम् । तस्यापि किञ्चिन्मात्राचरणस्य
प्रहाणार्थमुक्तम्—नैव तथ्यं न वा तथ्यमिति । उन्मार्गादपनीय सन्मार्गे प्रतिष्ठा-
पनं शासनम् । विनयजनानुरूपेण शासनमनुशासनमित्यर्थः । चत्वारश्चैते उ-
पदेशा उपायत्वेन व्यवस्थिता बौद्धानामिति भावः ॥८॥

यद्यप्येवम्, तथापि व्यवहारसत्यानुरोधेन लौकिकतथात्वाभ्युपगमवत्
तत्त्वस्यापि समारोपितं लक्षणमुच्यतामिति चेदुच्यते—

अपरप्रत्ययं शान्तं प्रपञ्चैरप्रपञ्चितम् ।

निर्विकल्पमनानार्थमेतत्तत्त्वस्य लक्षणम् ॥९॥

नास्ति परप्रत्ययोऽस्मिन्निति अपरप्रत्ययम्, परोपदेशागम्यम्, स्वयमेवा-
धिगन्तव्यमित्यर्थः । यथा हि तैमिरिका वितथं कणमशकमक्षिकादिरूपं पश्यन्तो
वितिमिरोपदेशेनापि न शक्नुवन्ति कणादीनां यथावस्थितं रूपमधिगन्तुम् । किं-
त्वतैमिरिकोपदेशं मिथ्येति प्रतिपद्यन्ते । यदा तु तिमिरोपधात्यञ्जनाधितनयना
स्सन्तस्समुत्पन्नतत्त्वज्ञाना भवन्ति, तदा तत्तत्त्वं स्वयमेवाधिगच्छन्ति । एवमपर-
प्रत्ययं भावानां यत्स्वरूपं तत्तत्त्वमित्यर्थः । एतच्च शान्तं शान्तस्वभावं तैमिरिक-
क्षणदर्शनवत्स्वभावविरहितमित्यर्थः । अत एवैतत्प्रपञ्चैरप्रपञ्चितम्, प्रपञ्चयत्यर्था-
निति व्युत्पत्त्या प्रपञ्चोक्तं वाक् । तैरप्रपञ्चितं, वाचा अब्याकृतमित्यर्थः । वि-
कल्पश्चित्तस्य रागः, तद्रहितत्वानिर्विकल्पकम्, सर्वदैकरूपत्वादनानार्थम्, एक-
रूपमित्यर्थः । एवं तावदार्याणां तत्त्वलक्षणं वेदितव्यम् ॥९॥

लौकिकं तु तत्त्वलक्षणमविकृत्योच्यते—

प्रतीत्य यद्यद्भवति न हि तावत्तदेव तत् ।

न चान्यदपि तत्तस्माद्विज्ञानं नापि शाश्वतम् ॥१०॥

यत्कारणं प्रतीत्य यत्कार्यं भवति तदेव कारणमेव, तत् कार्यमिति न
शक्यते वक्तुम् । न हि बीजमेवाङ्कुरः । जन्यजनकयोरेकत्वे पितृपुत्रयो-

रप्येकत्वप्रसङ्गः । अनन्यत्वाच्चांकुरावस्थायामपि बीजस्यापि ग्रहणं स्यात् । अवि-
नाशाम्बुपगमानित्यता च बीजस्य स्यात् । एवं च शाश्वतवादप्रसङ्गः । एवं
तावच्चदेव बीजं स एवांकुर इति न शक्यते वक्तुम् । नापि बीजदंकुरस्थान्यत्वं,
बीजमन्तरेणापि अंकुरस्योत्पादप्रसङ्गात् । उक्तं चैतत् 'यदन्यदन्यदन्यस्मादन्यस्मा-
दप्युते भवेत्' इत्यत्र । अंकुरावस्थायामपि बीजस्यानुच्छेदप्रसङ्गात् । यतश्चैवं
यत्कारणं प्रतीत्य यत्कार्यमुत्पद्यते नैव तत्कारणं भवति, तदेव कार्यं,
नापि तस्मात्कारणात्तत्कार्यमन्यत् । तस्मान्नापि कारणमुद्भिन्नं, नापि शाश्वत-
मिति शक्यते व्यवस्थापयितुमिति भावः ॥१०॥

तदेवम्—

अनेकार्थमनानार्थमनुच्छेदमशाश्वतम् ।

एतत्ते लोकनाथानां बुद्धानां शासनामृतम् ॥११॥

यद्योपणिंतेन न्यायेन एकत्वानेकत्वविगतं, शाश्वतोच्छेदविगतं च बुद्धानां
शासनामृतं विज्ञेयम् । एतद्धर्मतत्त्वामृतं प्रतिपन्नानां श्रावकानां श्रुत-
चिन्ताभावनानाकमात्प्रवर्तमानानां शीलसमाधिप्रज्ञात्मकस्कन्धत्रयामृतरसोपयोगा-
नियतमेव जरामरमणक्षयस्वभावनिर्वाणाधिगमो भवति ॥१२॥

यदि चेह तत्त्वज्ञो निर्वाणं नाधिगच्छति, आर्यमार्गोपदेशककल्याण-
मित्रप्रत्ययवैकल्यान्न भवति धर्मतत्त्वामृताधिगमः, तथापि—

सम्बुद्धानामनुत्पादे श्रावकानां पुनः क्षये ।

ज्ञानं प्रत्येकबुद्धानामसंसर्गात्प्रवर्तते ॥१२॥

अनुत्पादे सम्बुद्धानां विदितबुद्धधर्मतत्त्वानां श्रावकानां क्षये सति 'प्रा-
प्नोति यत्तोऽवश्यं पुनर्जन्मनि' इत्यादिवचनाज्जन्मान्तरे असंसर्गात् कायचेतसो-
रप्रविवेकात्, कल्याणमित्रलाभाद्वा प्रत्येकबुद्धानां स्वायम्भुवं ज्ञानं प्रवर्तते ।
ततश्च ते जन्मान्तरे निर्वाणमधिगच्छन्ति । तस्मादवन्त्या सिद्धिरस्य बौद्धधर्म-
तत्त्वामृतस्येति भावः ॥१२॥

इति सुबोधिनीव्याख्यासहितमाध्यमिककारिकासु

आत्मपरीक्षा नाम अष्टादशं प्रकरणम् ।

सुबोधिनीव्याख्यासहित-
माध्यमिककारिकासु,

कालपरीक्षानाम एकोनविंशतितमं प्रकरणम् ।

ननु विद्यत एव भावानां स्वभावः, कालत्रयविज्ञप्तिहेतुत्वात् । इहाऽती-
ताऽनागतप्रत्युत्पन्नाख्यास्तयः कालाः । ते च भावाश्चयाः । कथम्? उत्पन्ना
निरुद्धाश्च भावा अतीताः । उत्पन्ना अनिरुद्धाश्च वर्तमानाः । अनुत्पन्ना अ-
नागता इति । तस्मादस्ति तन्निबन्धनो भावस्वभाव इति चेदत्राह —

प्रत्युत्पन्नोऽनागतश्च यद्यतीतमपेक्ष्य हि ।

प्रत्युत्पन्नोऽनागतश्च कालेऽतीते भविष्यतः ॥१॥

इह तावद्वर्तमानानागतौ कालौ, अपोह्यातीतं कालं भवतामनपोह्य वा?
यद्यतीतं कालमपोह्य सिद्धयतस्तदा अतीतकाले नियतं तयोः सत्त्वं स्यात् ।
कुतः? यस्य हि यत्राऽसत्त्वं तत्तेन नाऽपोह्यते, यथा बन्ध्यास्त्री स्वपुत्रेणेति नि-
यमात् । नन्वविद्यमानमप्यन्धकारं प्रदीपेन परस्परमतिद्वंद्वित्वादपोह्यत इति चेन्न,
तस्यापि साध्यसमत्वात् । तथाचाऽत्रापोह्य सिद्धयर्थमतीतकाले वर्तमानानागत-
कालावङ्गीकर्तव्यौ । एवं सत्यतीतकाले विद्यमानत्वादतीतकालवृत्तयोरप्यतीतत्वं
स्यात् । तथाचाऽतीतोपि न स्यात् । यतो वर्तमानावस्थातोऽतिक्रान्तोऽतीत
इति, असम्प्राप्तश्चानागत इति चोच्यते । यदा तु वर्तमानानागतयोरभावस्तदा
कुतः कस्यातीतत्वं स्यात् । अथैतद्दोषपरिजिहीर्षयाऽतीतकाले वर्तमानानागतका-
लौ यदि नस्त इति परिकल्प्यते, एवमपि तत्राऽविद्यमानत्वाद्गगनकुसुमवन्ना-
स्त्यपेक्षेति स्यात् ॥१॥

वर्तमानानागतकालावतीते न स्त इति चेत्त्राह—

प्रत्युत्पन्नोऽनागतश्च न स्तस्तत्र पुनर्यदि ।

प्रत्युत्पन्नोऽनागतश्च स्यातां कथमपेक्ष्य तम् ॥२॥

यद्यनागतवर्तमानकालावतीते न स्त इत्युच्यते तदा अनागतवर्तमान-
योरतीतापेक्षा नास्ति । कुतः? यद्यस्मिन्न वर्तते तस्य तदपेक्षा नास्तीति नियमा-
दिति भावः ॥२॥

ननु वर्तमानानागतयोस्तीतापेक्षा मास्तु, इति चेत्तत्राह—

अनपेक्ष्य पुनस्सिद्धिर्नातीतं विद्यते तयोः ।

प्रत्युत्पन्नोऽनागतश्च तस्मात्कालो न विद्यते ॥३॥

यतोऽतीतमनपेक्ष्याऽनागतवर्तमानयोस्सिद्धिर्नास्ति तस्माद्वर्तमानोऽनागत-
श्च कालो नास्तीति भावः ॥३॥

यथा चैवमतीतमपेक्ष्याऽनपेक्ष्य वा प्रत्युत्पन्नानागतयोस्सिद्धिर्नास्ति, तथा
प्रत्युत्पन्नमपेक्ष्याऽनपेक्ष्य वा अतीताऽनागतयोरपि सिद्धिर्नास्ति । तथैव
अनागतमपेक्ष्याऽनपेक्ष्य वा अतीतवर्तमानयोरपि सिद्धिर्नास्तीति दोषसाम्या-
दतिदिशति—

एतेनैवाऽवशिष्टौ द्वौ क्रमेण परिवर्तकौ ।

उत्तमाधममध्यादीनेकत्वादींश्च लक्षयेत् ॥४॥

यथा चैतत्कालत्रयं विचारितमेवमेवोत्तमाधममध्यादीनेकत्वादींश्च लक्षये-
दित्यर्थः । यस्मात्कालत्रयं नास्ति ततो भावोऽपि नास्तीति भावः । अत्रादि-
शब्देन कुशलाकुशलाव्याकृतानि, उत्पादस्थितिभङ्गाः, कामरूपादयस्स्कन्धाः,
सर्वेपि पदार्था गृह्यन्ते । एकत्वादीत्यत्रादिशब्देन द्वित्वबहुत्वादयो गृह्यन्ते ।
एते सर्वेपि कालत्रयव्याख्यानेन व्याख्याता वेदितव्या इति बोद्धव्यम् ॥४॥

अत्राह— विद्यत एव कालः, क्षण दिन मास संवत्सरादि परिमाणस्य
सत्त्वादिति चेदत्रोच्यते—

नाऽस्थितो गृह्यते कालः स्थितः कालो न गृह्यते ।

यो गृह्येताऽगृहीतश्च कालः प्रज्ञप्यते कथम् ॥५॥

इह यदि क्षणादिव्यतिरिक्तः कालोनाम कश्चिदवस्थितस्स्यात्सः क्षणादिभिः
गृह्येत । नस्ववस्थितः कश्चित्कालो नामास्ति । प्रागेव दूषितत्वात् । तस्माद-
स्थितः कालो न गृह्यते । नापि स्थितः कालो गृह्यते । क्षणादिव्यतिरेकेण
तस्याऽगृह्यमाणत्वात् । तदेवं व्यवस्थितः कालो नास्ति, यो गृह्येत । तदेवम-
विद्यमानस्वभावोऽगृह्यमाणः कालः कथं प्रज्ञप्यते भवतेति भावः ॥६॥

ननु नास्ति व्यवस्थितस्वभावः रूपादिव्यतिरिक्तः कश्चित्कालो नाम । किंतु रूपादीनेव संस्कारानुपादाय कालः प्रज्ञप्यते । स च क्षणादिशब्दैर्व्यवहित इति चेदत्राह—

भावं प्रतीत्य कालश्चेत्कालो भावाद्गते कुतः ।

न च कश्चन भावोऽस्ति कुतः कालो भविष्यति ॥६॥

एवं तावद्भावं प्रतीत्य कालः सिद्धयतीत्युच्यते भवता । तथासति भावसिद्धयधीना कालस्य सिद्धिः । भावो नास्तीति प्रागेव प्रतिपादितमस्माभिः । प्रतिपादयिष्यते च । यदा चैवं भाव एव नास्ति तदा भावसिद्धयधीनः कालः कथं सिद्धयति । कालाभावाच्च न सन्ति क्षणलवमुहूर्तादयः । तस्मान्नास्त्येव भावानां स्वभाव इति सिद्धम् ॥

इति सुबोधिनीव्याख्यासहित माध्यमिककारिकासु

कालपरीक्षानाम एकोनविंशतितमं प्रकरणम् ।

सुबोधिनीव्याख्यासहित-

माध्यमिककारिकासु,

सामग्रीपरीक्षानाम विंशतितमं प्रकरणम् ।

इह बीजावनिसलिलइहनपवनादिहेतुप्रत्ययसामग्रीमपेक्ष्योत्पद्यमानोयमंकुर रसत्यामपि सामग्र्यां ऋतुविशेषाऽसन्निधाने नोत्पद्यते । तस्मादस्ति कालो नाम अंकुरादयुत्पत्तौ सहकारिकारणमिति चेदत्राह—

हेतोश्च प्रत्ययानां च सामग्र्या जायते यदि ।

फलमस्ति च सामग्र्यां सामग्र्या जायते कथम् ॥१॥

हेतुप्रत्ययसामग्र्या जायमानं फलं हेतुप्रत्ययसामग्र्यामस्ति वा न वा? अस्तिचेन्नप्यन्नं तत्फलं कथं सामग्र्या जायते । नहि कुण्डे विद्यमानं दधिकुण्डेन जायते ॥१॥

ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక

ప్రతిష్ఠాపకులు

శ్రీ శ్రీ శ్రీ రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యారావు
బహద్దరువారు సి. బి. ఇ., డి. లిట్, పితాపురము
మహారాజులుంగారు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ వేంకటగిరి మహారాజువారు.

శ్రీ శ్రీ శ్రీ బొబ్బిలి మహారాజువారు.

ఉద్ధారకులు

శ్రీ రాజా వేంకటాద్రి అప్పారావు బహద్దరువారు,
(జమీందారు, ఉయ్యూరు యెన్డేటు.)

ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్ ప్రచురణములు

శ్రీ సూర్యరాయాంధ్రనిఘంటువు

1, 2, 3, 4, 5, 6 సంపుటములు

విశ్రయమునకు నిర్దమగా నున్నవి.

1 వ సంపుటము	అ	మొదలు	ఔ	వరకు
2 వ	క	,,	బ	,,
3 వ	చ	,,	ఘ	,,
4 వ	ఠ	,,	డ	,,
5 వ	,,			
6 వ	,,			

కార్యదర్శి :

శ్రీ దంటా భాస్కరరావు.

ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్తు, కాకినాడ.

మాన్యుగోచారి జిల్లా.